TRIVANDRUM SANSKRIT SERIES.

NO VIII.

THE PRADYUMNÂBHYUDAYA

OF

RAVI VARMABHÛPA.

Edited with Notes

BY

T GANAPATI ŚÂSTRÎ

Curator of the Department for the publication of Sanskrit manuscripts,

TRIVANDRUM

PUBLISHED UNDER THE AUTHORITY OF THE GOVERNMENT OF HIS HIGHNESS THE MAHARAJAH OF TRAVANCORE

TRIVANDRUM

PRINTED AT THE TRAVANCORE GOVERNMENT PRESS

1910

TRIVANDRUM SANSKRIT SERIES.

NO VIII.

THE

PRADYUMNÂBHYUDAYA

OF

RAVI VARMABHÛPA.

Edited with Notes

BY

T GANAPATI ŚÂSTRÎ

Curator of the Department for the publication of Sanskrit manuscripts,

TRIVANDRUM

PUBLISHED UNDER THE AUTHORITY OF THE GOVERNMENT OF
HIS HIGHNESS THE MAHARAJAH OF TRAVANCORE

TRIVANDRUM

PRINTED AT THE TRAVANCORE GOVERNMENT PRESS

1910

॥ श्रीः ॥

अनन्तशयनसंस्कृतग्रन्थावलिः.

ग्रन्थाङ्कः ८.

प्रद्युम्नाभ्युदयं

रविवर्मभूपेन

विरचित

संस्कृतग्रन्थप्रकाशनकार्याध्यक्षेण

त. गणपतिशास्त्रिणा

संशोधितं

लघुटिप्पण्या च संयोजितम् ।

तच्च

अनन्तशयने

महामहिमश्रीमूलकरामवर्मकुलशेखरमहाराजशासनेन

राजकीयमुद्रणयन्त्रालये

मुद्रयित्वा प्रकाशितम् ।

कोळम्बाब्दाः १०८५, क्रैस्ताब्दाः १९१०.

PREFACE.

Four manuscripts were examined in bringing out the present edition of Pradyumnâbhyudaya. They were obtained from the Palace Library and are between two and three hundred years old. Sanskrit rendering for the Prakrit passages of the text are not given in any of them. The manuscripts are referred to in the foot-notes as क, ख, ग and घ. The last one घ is an incomplete [illegible]

The story of the drama relates to the exploits — famous in legends — of Pradyumna, son of Srîkrishna. The portions of the story comprised in each act of the play are detailed in the table of contents.

By its variety of expression and elegance of stlye, its pure diction and choice vocabulary this drama should, I think, in no way be classed as inferior to Nâgânanda of Srî-Harsha and other similar works. It is not surprising that this drama is not known as it deserves even in the land of its birth — not to speak of its publicity abroad — when we remember that many are the rare poetical gems like Tapatî-samvarana that have been allowed to lie buried even in their native country of Kerala.

The author Ravivarma Deva *alias* Sangrâma Dhîra and king of Kolambapura is described in the prelude to the drama as the son of Jayasimha of the family of Yadus and descendant of the Lunar race. He is also stated to be well-versed in music and poetry. The prelude also discloses that our author is a devotee of Padmanâbha from the statement that he wishes the play to be enacted at the यात्रोत्सव or festival of Padmanâbha and the description of Padmanâbha as यादवनृपकुलदैवत.

Samudrabandha[1], the author of a commentary on Alankârasarvasva states that his work[2] is based on the commentary of that work as propounded by Ravivarma Deva at the request of the Pandits at his court, thus —

"कदाचिन्मङ्खुकोपज्ञ काव्यालङ्कारलक्षणम् ।
प्रदर्श्य रविवर्माणं प्रार्थयन्त विपश्चितः ॥
गम्भीरं [illegible] मङ्खुकग्रन्थसागरम् ।
नौरस्तु भवतः प्रज्ञा स्थेयसी यदुनन्दन ! ॥

. . . .

इत्युक्तैष [illegible]भूतवासवाचार्यः ।
बुधपरिषदलङ्कारे [illegible] ॥
अवधृत्यै यदुपतिना विवृतस्य [illegible]दुर्ग्रन्थस्य ।
कश्चिद् व्यथित [illegible]." ॥

In illustrating the Alankâras, Samudrabandha eulogises Ravivarma Deva and in so doing largely uses the same epithets as those by which our author is described in the present work, thus —

"यद्याकाङ्क्षसि वीक्षितुं गुणरुचे ! चेत. ! समस्तान् गुणान्
कोलम्बाख्यमुपेहि दक्षिणदिशासीमन्तरत्नं पुरम् ।
आस्ते यत्र भुजेन कीर्तिशशिनः पूर्वाचलेनोद्वहन्
उर्वीमर्णवमेखलां यदुपतिः कल्पद्रुमो जङ्गमः ॥
अर्जुनगुणानुरागी रक्षितगोमण्डलो बलज्येष्ठः ।
यदुपतिरभिमतमल्पः शरदयुतं जयति विबुधहितनिरत. ॥
सङ्ग्रामधीरनृपतिर्मीरुरवर्माद्भिरुराहवन ।
शुश्रूषुर्निगमविदस्तद्ब्राह्मविदो भवन्यशुश्रूषु" ॥

---

1 Simharâja, the author of Prâkrita Rupavatâra which, I understand, is in course of publication by Professor Hultzch, calls himself the son of Samudrabandha Yajvan. It is probable, from the rarity of these names समुद्रबन्ध and समुद्रबन्धयज्वन्, that they refer to the same person and that Samudrabandha got the title of Yajvan after he compiled the commentary on Alankârasarvasva.

2. There is a palm leaf manuscript of this work about 300 years old in the library of H. H. the Maharaja.

Thus it is evident that our author and the Ravivarma Deva referred to by Samudrabandha are identical and that his fame was made the subject matter of a poet's song In illustrating रशनोपमा (a figure of speech in Sanskrit rhetoric) Samudrabandha addresses the king as कूपकभूपति —

"वपुरिव मधुरं वचः प्रसन्न वच इव कूपकभूपते! मनस्ते" ।

That this epithet is also in reference to our author is evident from the following slokas in Sukasandesa —

"कूले भान्तीमथ कुलपुरीं [illegible]
[illegible] पश्य रत्नाकरस्य ।
भूयोऽप्यात्म[illegible]मथनभिया तेन विश्वोपभोग्ये
न्यस्तेवास्मिन्नुदरकुहराद् या पुरा रत्नभूता ॥ ५४ ॥

....

लोकत्रय्यामखिलतुङ्गे [illegible]
कोलम्बेऽस्मिन् क्वचन भवतः कोऽपि मा भूद् विलम्बः ।
अल्पीय[illegible] परिचितावन्यदेशातिशायि-
न्याश्चर्याणामहमहमिका कस्य कर्षेन्न चेतः ॥ ५६ ॥
अग्रे सिन्धुद्वयमथ पुरी काप्यमीषाममुष्यां
के[illegible] केतुलोलैर्दुकूलैः ।
व्यङ्ग्योत्तंसैरिव रसविदः सत्कवीनां प्रबन्धैः
प्रीतिर्मन्ये मनसि भवतः स्फीततामेष्यतीति ॥ ५७ ॥
अर्हश्चो यः स्वमिह विभजन्नाश्रमाणां चतुर्णा-
मग्र्यं धर्मं कथयति नृणां कर्मणा केवलेन ।
वन्द्यश्छन्दोरहसि विहरन् वल्लभग्रामवासी
केशिध्वंसी निजपदजुषां क्लेशहन्ता स देवः" ॥ ५८ ॥

which show that Kolamba is the capital of the country of Kûpaka, and that the town of Kolamba is none other than the modern Kollam or Quilon is clear from its being described as situated north of Trivandrum and south of Srîvallabha or Tiruvalla.

There are three inscriptions in which reference is made to king Ravivarma of Kerala All these have been reproduced in the Epigraphia Indica, two by Professor Kielhorn (Vol IV pp. 145-152) and one by Professor Hultzch (Vol VIII pp 8-9) The first is taken from a wall in the Vaishnava temple of Arulàaperumàl in Conjeevaram and runs as follows :—

"स्वस्ति श्रीजयसिंह इत्यभिहित. सोमान्वयोत्तंसको
राजासीदिह केरलेषु विषये नाथो यदुक्ष्माभृताम् ।
आतोऽजनि ... कुमारः शिवाद्
देहव्याप्य (११८८) ... समये देहीव वीरो रसः ॥
क्षयं नीत्वा सोऽयं ... गतिनिवहान्
जयश्रीवत् कृत्वा निजसहचरीं पाण्ड्यतनयाम् ।
त्रयस्त्रिंशद्वर्षो यश इव ययौ केरलपदं
ररक्ष स्वं राष्ट्रं नगरमिव कोलम्बमपि च ॥
जित्वा सङ्ग्रामधीरो नृपतिरधिरणं विक्षिप वीरपाण्ड्यं
कृत्वासौ पाण्ड्यचोलान् नय इव तनुमान् केरलेभ्योऽप्यधीनान् ।
षट्चत्वारिंशदब्दे तटभुवि मकुटं धारयन् वेगवत्याः
क्रीडां सिंहासनं ... महीकीर्तिवाणीरमाभि ॥
कृत्वा केरलचोलपाण्ड्यविजयं कल्हप्ताभिषेकोत्सवः
सङ्ग्रामापजयेन कोङ्कणगतं त वीरपाण्ड्यं रिपुम् ।
नीत्वा स्फीतबलं ततोऽपि विपिनं नीत्वा दिशामुत्तरां
काञ्च्यामत्र चतुर्थमब्द (?) मलिखत् सङ्ग्रामधीरो नृपः ॥
आसेतोरा मलयात्ता पूर्वादा च पश्चिमाद् जलात् ।
यदुकुलशेखर एष क्षोणीं कुलशेखरः स्वयं बुभुजे ॥

स्वस्तिश्री-चन्द्रकुलराजप्रदीप-यादवनारायण-केरलदेशपुण्यपरिणाम-नामान्तरकर्ण-कूपकसार्वभौम-कुलशेखरप्रतिष्ठापितगरुडध्वज-कोलम्बपुरवराधीश्वर-श्रीपद्मनाभपदकमलपरमाराधक-प्रणतराजप्रतिष्ठाचार्य-विगतराजबन्दीकार धर्मतरुमूलकन्द-सद्गुणालङ्कार-चतुष्षष्टिकलावल्लभ-दक्षिणभोजराज सङ्ग्रामधीर-महाराजाधिराज-परमेश्वर-जयसिंहदेवनन्दन-रविवर्ममहाराज-श्रीकुलशेखर-त्रिभुवनचक्रवर्ती

கோனேரின்மை கொணடான காஞசிபுரததில திருவததியூரில நினறருளிய அருளாளபபெருமாள கோயில திருபபடி ஸ்ரீவைஷணவாகளுககு பெருமாள அருளாளபபெருமாளுககு நமபேரால கடடின குலசேகரன சநதிககு அமுதுபடி சாததுபபடி உளளிடட பலவெஞசனததுககும ஆவணி மாதததது எழுநதருள நமபேரால கணட திருநாளுககும திஙகள திருநாளுககும அமுதுபடி சாததுபபடி உளளிடட வெஞசனததுககும, திருககொடை”

The second is from the famous pagoda at Srirangam an runs thus —

“स्वस्ति श्रीजयसिंह इत्यभिहितः .... ॥

क्षय नीत्वा सोऽयं. .. .. ॥

जित्वा सङ्ग्रामधीरो. . ... ॥

आमेरोरा मलयात् .... ॥

स्वस्ति श्री चन्द्रकुलमङ्गलप्रदीप. . ... .श्रीकुलशेखरदेवः ।

कृत्वा दुर्नयवैरिनैर्ऋतशमं सस्कारसशोभिते
निद्राणामविदेवतां निरुपमैरभ्यर्च्य माल्यादिभिः ।
धर्मैरन्तरधिष्ठिते सहृदयैः सङ्ग्रामधीरः कृती
रङ्गेऽस्मिन् सुमनोविवासमकरोल्लास्ये नियोज्य त्रयीम् ॥

लब्धा सागरनेमिभूमिविषया रन्तुं प्रतिष्ठा यत-
स्तस्मै श्रीकुलशेखरो यदुपतिस्त्रिक्षत्रचूडामणिः ।
रङ्गेऽमिन् कमलासखाय हरये रम्यां प्रतिष्ठां ददौ
सन्तः प्रत्युपकुर्वते ह्युपकृताः सर्वे किमत्राद्भुतम् ॥

भूपालैरिलकार्तवीर्यसगरैर्यः पूर्वमासीत् कृतः
पश्चात् प्रौढतमोहरं यदुपतिस्तं भद्रदीपोत्सवम् ।
चक्रे शक्र इवाश्रयः सुमनसां सम्राट् त्रयीधर्मविद्
रङ्गेऽस्मिन् रुचिराङ्कसंश्रितरमारोचिष्णवे विष्णवे ॥

सम्राजामिव यः सतां समुदभूत् तैस्तैर्गुणैर्मातृका
सैषः श्रीकुलशेखरः शतभिषक्तारे सकन्यारवौ ।
भट्टेभ्यः पुरतोऽत्र रङ्गनृपतेः पञ्चाशते(?) साक्षिणः
प्रत्येकं प्रतिहायनं पणशत दातुं प्रतिष्ठां व्यधात् ॥

कविभूषणस्य

स्वस्ति [illegible] रविवर्मणे ।
[illegible] ॥

दुर्बलस्य बलं राजेत्येषा सत्या सरस्वती ।
[illegible] धर्मस्य दुर्बलस्य बल कलौ ॥

रविश्च रविवर्मा च द्वाविमौ तेजसां निधी ।
[illegible] स्त्वहर्निशम् ॥

कृष्णश्च रविवर्मा च यदुवंशोद्भवावुभौ ।
एको [illegible] ॥

[illegible] रविवर्ममहीपते! ।
पुष्पाभिषेको भूपाना [illegible] ॥

[illegible] द्या करोषि रवे! महीम् ।
ज्ञाता दाता सतां पाता महतां किं न दुष्करम् ॥

सङ्ग्राम[illegible]! त्वद्राज्ये चोरो नास्तीति वाङ् मृषा ।
[illegible] विग्रह स्वयम् ॥

दृष्ट्वा [illegible] त्वा पर बिभ्यति तद्वरम् ।
[illegible] द्रष्टुं बिभेषि त्वं हि सर्वदा ॥

एकः स्वादु न [illegible] किं न श्रुत वचः ।
एकः स्वादु जगत् सर्वं भुङ्क्ते [illegible] ॥

कथं दक्षिणभोज! त्वा ब्रुवते [illegible] ।
दत्त सख्यः सदा पश्चाद् वित्त यत्तन्न बुध्यसे ॥

रिपूनेको [illegible] रणे मा हव्य यादव! ।
बाहु, खड्गो मनो वाजी सहायाः किं न सन्ति ते ॥

प्रायो न [illegible] त्वया राज्ञा [illegible] ।
सतां सहचरीं हंसि रविवर्मन्! दरिद्रताम् ॥

धनं सर्वं [illegible] ते यादव! व्रतम् ।
ब्रह्माण्डभाण्डभागेऽस्मिन् [illegible] यशोधनम् ॥

सेव्यस्त्वैस्तैर्गुणैश्च [illegible] यद्ददासि नः ।
एषा यदुपते! सत्यमिक्षुभक्षणदक्षिणा ॥

...... सिंहासनं जुगत्वयम् ।
...... लोके स्थावरा एव भूभृतः ॥
सङ्ग्रामधीर इत्येत मन्त्रं पञ्चाक्षरं बुधाः ।
जपन्तो दुर्गतिं जित्वा प्राप्नुवन्ति परं शिवम् ॥
इति यादवकीर्तीन्दो कला षोडशसूक्तय. ।
उल्लासयन्तु कुमुद भूषणे पर्वणि स्फुटा. ॥
अतसीचम्पकच्छौ तुलसीकीर्ति...... ।
यदुनाथौ नाथौ नः ...... ॥
कविभूषणस्य"

The third is from the Saivait temple of Vîrastâneswara in the village of Thiruvadi (near Panrutti, South Arcot District) and is as follows —

"स्वस्ति श्रीजयसिंह इत्यभिहितः ... . ॥
क्षय नीत्वा सोऽय .. ... . ॥
जित्वा सङ्ग्रामधीरो .. .. ॥
आ मेरोरा मलयात् . ॥
स्वस्ति श्रीचन्द्रकुलमङ्गलप्रदीप . ... श्रीकुलशेखरदेवः ।

இவறகரு யாணடு நாலாவது கலியுக வருஷம 4414 இதில நீஙகிய ச. 35 இதன மேல செல்லானின்ற மகர நாயறறு பூரு வபக்ஷத்து ஏகாதசியும சனிககிழமையும பெறற ரோசனி நாள திருவதிகையுடயாற திருவீரடடானம உடய நாயனாற கோயில வாணகைபிலாயத திருமலை ஸதாபியாநதமாக திருமஞசனமும பணணி புரசசரணத திருககலனும சாறறியருளினாற ரவிவாம மகாராஜன் பெருமாள குலசேகர தேவற

स्वस्ति श्री"

From the attributes regarding family, parentage etc. given in these inscriptions, it being evident that the Ravivarma therein mentioned is none other than the author of Pradyumnâbhyudaya, these inscriptions further reveal the achievements of our author such as the conquest of the Pandya Kingdom — this is in keeping with his title of Sangrâma-

Dhîra i. e. the bravo in battle—his coronation at Conjeevaram etc.

It is a matter of extreme gratification to us who have not till now heard of any king of Kerala whose fame has spread to foreign lands that we are at present in a position to announce with certainty that king Ravivarma of Kolamba born in Saka 1188 (A. D. 1265) in the country of Kerala was renowned for his conquests of the countries as far as Conjeevaram, no less than for his matchless skill as a poet. Furthermore, from the similarity of the references regarding the Yadava family and devotion to Srî Padmanâbha, we can also state that king Ravivarma might, in all probability have been an ancestor of His Most Gracious Highness the present Maharaja of Travancore.

T. Ganapati Sâstrî.

निवेदना ।

अस्य **प्रद्युम्नाभ्युदयस्य** संशोधनाधारतया चत्वार आदर्शा द्वित्रशतवर्षवृद्धा राजकीयग्रन्थशालाया आसादिताः । क-ख-ग-घ-चिह्नितेषु तेषु घ-सञ्ज्ञ एकोऽसमग्रः । प्राकृतस्यच्छाया तु नैकस्मिन्नप्यादर्शे[1] दृष्टा ।

अत्र श्रीकृष्णसूनोः प्रद्युम्नस्याभ्युदयलक्षणमितिहासप्रसिद्धं कथावस्तु प्रतिपाद्यं, यस्य प्रत्यङ्कस्था विभागाः पृथक् सूचिकायामावेदिताः ।

ग्रन्थोऽयं भणितिवैचित्र्यस्य वृत्तिसौष्ठवस्य पदवाक्यपरिशुद्धेश्च पर्यालोचनाया **नागानन्दा**देर्नाटकस्य नाधस्ताद् मन्ये भवितुमर्हति । नाटकमिदमीदृशमपि न केवलं देशान्तरेषु, स्वाभिजनदेशेऽपि न प्रथत इति नैतदद्भुत, यस्मादितोऽपि बहुतरगुणोज्ज्वलं **तपतीसंवरणा**दिकं केरलदेशप्रभवं काव्यरत्नजातं स्वाभिजने स्वपित्येव केवलमद्यापि ।

अस्य नाटकस्य प्रणेता **कोलम्बपुरेश्वर**श्चन्द्रवंश्यो यदुकुलजन्मा सङ्गीतसाहित्यविद्याविचक्षणो **जयसिंहसूनुः सङ्ग्रामधीरा**परनामा **श्रीरविवर्मदेव** इति प्रस्तावनाया वर्णितम् । तत्र स्वप्रणीतस्य रूपकस्य श्रीपद्मनाभयात्रोत्सवे प्रयोगं शंसता पद्मनाभं च 'यादवनृपकुलदैवतस्य' इति विशिंषता कविना पद्मनाभभक्तत्वमप्यात्मन आविष्कृतम् । अस्ति **समुद्रबन्ध**नाम्ना विदुषा कृता काचिद् **अलङ्कारसर्वस्वस्य** व्याख्या, यस्यास्तालपत्रात्मक एक आदर्श उपत्रिशतवर्षवृद्धो राजकीयग्रन्थशालायामुपलभ्यते । ग्रन्थोऽयं **सङ्ग्रामधीरा**परपर्यायेण **कोलम्बपतिना रविवर्मदेवेन** स्वसभासदभ्यर्थितेन व्याख्यातस्यैवा**लङ्कारसर्वस्वा**र्थस्य प्रतिपादक इति **समुद्रबन्धो** वक्ति । यथा—

"कदाचिन्म**ङ्खुको**पज्ञं काव्यालङ्कारलक्षणम् ।
प्रदर्श्य **रविवर्माणं** प्रार्थयन्त विपश्चितः ॥
गम्भीरं नस्तितीर्षूणां **मङ्खुक**ग्रन्थसागरम् ।
नौरस्तु भवतः प्रज्ञा स्थेयसी **यदुनन्दन**! ॥

---

१. प्राकृतरूपावतारग्रन्थस्यान्ते तत्कर्ता **सिंहराज** आत्मानं **समुद्रबन्ध**यज्वसूनुं वक्ति । नामापूर्वत्वात् स एवायं समुद्रबन्धः कदाचिद् भवेत् । यज्वत्वं चालङ्कारसर्वस्वव्याख्यानरचनोत्तरकालसिद्धं स्यात् । प्राकृतरूपावतारं तु इ. **हुल्ष**नाम्ना जर्मनिदेशोद्भवेन पण्डितमहाशयेन संशोध्य प्रकाश्यमानमधुना जानीमः.

इत्युक्तैष मनीषावैभवपरिभूतनासवाचार्यः ।
बुधपरिषदलङ्कारो व्याख्यदलङ्कारसर्वस्वम् ॥
अवधृत्यै यदुपतिना विवृतस्य गरीयसस्तदर्थस्य ।
कश्चिद् व्यधित विपश्चिच्छब्दनिबन्ध **समुद्रबन्धाख्य**" ॥

इति । अलङ्कारोदाहरणप्रसङ्गे च बहुत्र स रविवर्मदेवमुपश्लोकयति, विशिनष्टि च नाटककर्तृरविवर्मदेवसाधारणैरुक्तैर्विशेषणै । यथा—

"यद्याकाङ्क्षसि वीक्षितु गुणरुचे! चेत! समस्तान् गुणान्
कोलम्बाख्यमुपेहि दक्षिणदिशासीमन्तरत्न पुरम् ।
आस्ते यत्र भुजेन कीर्तिशशिन पूर्वाचलेनोद्वह-
न्नुर्वीमर्णवमेखला यदुपति. कल्पद्रुमो जङ्गम ॥
अर्जुनगुणानुरागी रक्षितगोमण्डलो बलज्येष्ठ· ।
यदुपतिरभिमतसत्य शरदयुत जयति विबुधहितनिरत ॥
सङ्ग्रामधीरनृपतिर्भीरुरधर्मादभीरुराहवत ।
शुश्रूषुर्निगमविदस्तद्ब्राह्मविदो भवत्यशुश्रूषु " ॥

इत्यादि । तेनास्य रविवर्मदेवस्योक्तरविवर्मानन्यत्वप्रतीतिरस्माक नाटककविः कविगीतकीर्तिरप्यासीदित्यवगम्यते । यत्तु—

'वपुरिव मधुर वच. प्रसन्न वच इव कूपकभूपते! मनस्ते'

इति रशनोपमोदाहरणश्लोके 'कूपकभूपते" इति सम्बोधन, तदप्यस्मन्नाटककर्तुरुपपन्नं, यस्मात् कूपकदेशस्यैव राजधानी कोलम्बपुरम् । तच्च स्यानन्दूरपुरादुत्तरतया श्रीवल्लभग्रामाद् दक्षिणतया च शुकसन्देशे—

"कूले भान्तीमथ कुलपुरी कूपकाधीश्वराणां
लक्ष्मीसाक्षात्कृतिरामुचिते पश्य रत्नाकरस्य ।
भूयोऽप्यात्मप्रमथनभिया तेन विश्वोपभोग्ये
न्यस्तेवास्मिन्नुदरकुहराद् या पुरा रत्नभूता ॥ ५४ ॥
....
लोकत्रय्यामखिलतनुभृल्लोचनैकावलम्बे
कोलम्बेऽस्मिन क्वचन भवतः कोऽपि मा भद्विलम्ब· ।

I Published in the 'Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland', Vol XVI Part 4

अल्पीयस्यामपि परिचितावन्यदेशातिशायि-
न्याश्चर्याणामहनहनिका कस्य कर्षेन्न चेतः ॥ ५६ ॥
अग्रे सिन्धुद्वयमथ पुरी काप्यमीषाममुष्यां
केलीलास्यस्मरणगुरुभिः केतुलोलैर्दुकूलैः ।
व्यङ्गचोत्तसैरिव रसविद सत्कवीना प्रबन्धैः
प्रीतिर्मन्ये मनसि भवत. स्फीततामेष्यतीति ॥ ५७ ॥
अर्हद्वचो य. स्वमिह द्विभजन्नन्तरं चतुर्णा-
मग्र्यं धर्म कथयति नृणां कर्मणा केवलेन ।
वन्द्यश्छन्दोरहासि विहरन् वल्लभग्रामवासी
केशिध्वसी निजपदजुषां क्लेशहन्ता स देव" ॥ ५८ ॥

इति निर्दिष्टं 'कोल्लम्' इति प्रसिद्धमेव ।

केरलेश्वररविवर्मराजसम्बन्धिनस्त्रय शिलालेखा उपलभ्यन्ते । तत्राद्यौ द्वौ **एपिग्राफियाइन्डिकाया**स्तुरीये पुस्तके (प. १४९—१५२.) **किल्हारनाख्येन** पण्डितमहाशयेन निवेशितौ, तृतीयस्तु अष्टमे पुस्तके (प. ८, ९.) **हुल्षनाम्ना** पण्डितमहाशयेन निवेशितः । तेष्वादिम काञ्चीपुरे **अरुळाळप्पेरुमाळ्नामकवि-ष्णुक्षेत्रस्य** भित्तेरुपात्तः । स यथा —

"स्वस्ति **श्रीजयसिंह** इत्यभिहित सोमान्वयोत्तंसको
राजासीदिह केरलेषु विषये नाथो यदुक्ष्माभृताम् ।
जातोऽस्माद् **रविवर्म**भूपतिरुमादेव्यां कुमार. शिवाद्
देहव्याप्य (११८८) शकाब्दभाजि समये देहीव वीरो रसः ॥
क्षयं नीत्वा सोऽय कलिबलमिवारातिनिवहान्
जयश्रीवत् कृत्वा निजसहचरीं पाण्ड्यतनयाम् ।
त्रयस्त्रिंशद्वर्षो यश इव ययौ केरलपद
ररक्ष स्व राष्ट्रं नगरमिव **कोलम्ब**मधिपः ॥
जित्वा **सङ्ग्रामधीरो** नृपतिरधिरण विद्विष **वीरपाण्ड्यं**
कृत्वासौ पाण्ड्यचोलान् नय इव तनुमान् केरलेभ्योऽप्यधीनान् ।
षट्चत्वारिंशदब्दस्तटभुवि मकुट धारयन् वेगवत्याः[2]
क्रीडा सिंहासनस्थश्चिरमकृत महीकीर्तिवाणीरमाभि ॥

---

१. अस्य शकाब्दस्य सम क्रैस्ताब्द १२६५. २ वेगवती नाम काञ्च्या नदी

क्रुत्वा केरलपाण्ड्यचोलविजयं क्लृप्ताभिषेकोत्सवः
सङ्ग्रामापजयेन कोङ्कणगत त **वीरपाण्ड्यं** रिपुम् ।
नीत्वा स्फीतबल ततोऽपि विपिन जित्वा दिशामुत्तरा
काञ्च्यामत्र चतुर्थमब्द (?) मलिखत् **सङ्ग्रामधीरो** नृपः ॥
आ मेरोरा मलयादा पूर्वादा च पश्चिमादचलात् ।
यदुकुलशेखर एष क्षोणीं कुलशेखर. स्वय बुभुजे ॥

स्वस्तिश्री-चन्द्रकुलमङ्गलप्रदीप-यादवनारायण-केरलदेशपुण्यपरिणाम-नामान्तरकर्ण -**कूपक**सार्वभौम--कुलशिखरिप्रतिष्ठापितगरुडध्वज-**कोलम्बपुर**वराधीश्वर-श्रीपद्मनाभपदकमलपरमाराधक--प्रणतराजप्रतिष्ठाचार्य-विमतराजबन्दीकार-धर्मतरु-मूलकन्द - सद्गुणालङ्कार-चतुष्षष्टिकलावल्लभ-दक्षिणभोजराज-**सङ्ग्रामधीर**-महाराजाधिराज-परमेश्वर-**जयसिंहदेव**नन्दन-**रविवर्म**महाराज--श्रीकुलशेखर - त्रिभुवनचक्रवर्ती ।

கோனேரினமைகொண்டான காஞ்சிபுரத்தில திருவத்தியூரில நினறருளிய அருளாளபபெருமாள கோயில திருபபடி ஸ்ரீவைஷ்ணவாகளுககு பெருமாள அருளாளபபெருமாளுககு நமபேரால் கட்டின குலசேகரன சந்திககு அமுதுபடி சாத்துபடி உள்ளிட்ட பலவெஞ்சனத்துககும ஆவணியாத்தது எழுந்தருள நமபேரால கண்ட திருநாளுககும திங்கள திருநாளுககும அமுதுபடி சாத்துபடி " ளளிட்ட வெஞ்சனத்துககும திருககொடை"

इति । द्वितीयः **श्रीरङ्गीय**रङ्गनाथक्षेत्रभित्तेरुपलब्ध । स यथा—

"स्वस्ति श्रीजयसिंह इत्यभिहितः . . .. ॥
क्षयं नीत्वा सोऽय . .. . ॥
जित्वा **सङ्ग्रामधीरो** . . . . ॥
आ मेरोरा .... ॥

स्वस्तिश्री-चन्द्रकुलमङ्गलप्रदीप. श्रीकुलशेखरदेव ।

क्रुत्वा दुर्नयवैरिनैर्ऋतशमं संस्कारसंशोभिते
निद्राणामधिदेवतां निरुपमैरभ्यर्च्य माल्यादिभि ।
धर्मैरन्तरधिष्ठिते सहृदयैः **सङ्ग्रामधीरः** कृती
रङ्गेऽस्मिन् सुमनोऽधिवासमकरोल्लास्ये नियोज्य त्रयीम् ॥

लब्धा सागरनेमिभूमिविषया रन्तुं प्रतिष्ठा यत-
स्तस्मै श्रीकुलशेखरो यदुपतिस्त्रिक्षत्रचूडामणि. ।
रङ्गेऽस्मिन् कमलासखाय हरये रम्या प्रतिष्ठा ददौ
सन्त· प्रत्युपकुर्वते ह्युपकृताः सर्वे किमत्राद्भुतम् ॥
भूपालैरिलकार्तवीर्यसगरैर्यः पूर्वमासीत् कृत.
पश्चात् प्रौढतमोहरं यदुपतिस्तं भद्रदीपोत्सवम् ।
चक्रे शक्र इवाश्रयः सुमनसा सम्राट् त्रयीधर्मविद्
रङ्गेऽस्मिन् रुचिराङ्कसश्रितरमारोचिष्णवे विष्णवे ॥
सम्राजामिव यः सता समुदभूत् तैस्तैर्गुणैर्मातृका
सैष श्रीकुलशेखर शतभिषक्तारे सकन्यारवौ ।
भट्टेभ्य. पुरतोऽत्र रङ्गनृपते पञ्चाशते (?) साक्षिण
प्रत्येक प्रतिहायन पणशत दातु प्रतिष्ठा व्यधात् ॥

कविभूषणस्य

स्वस्ति कुर्मस्त्रयीधर्मवर्मणे **रविवर्मणे** ।
रणकर्मस्थिताधर्म + र्म + रातिशर्मणे ॥
दुर्बलस्य बल राजेत्येषा सत्या सरस्वती ।
सङ्ग्रामधीरो धर्मस्य दुर्बलस्य बल कलौ ॥
रविश्च **रविवर्मा** च द्वाविमौ तेजसां निधी ।
एकस्याह्नि प्रतापश्रीरपरस्य त्वहर्निशम् ॥
कृष्णश्च **रविवर्मा** च यदुवशोद्भवावुभौ ।
एको गोपवधूजार. स्वदारैकपरोऽपर. ॥
राज्याभिषेककामानां **रविवर्ममहीपते !** ।
पुष्पाभिषेको भूपाना त्वत्पदाम्भोजधारणम् ॥
गुरुकल्पद्रुमेन्द्राढ्यां द्यां करोषि **रवे** ! महीम् ।
ज्ञाता दाता सता पाता महतां किनु दुष्करम् ॥
सङ्ग्रामधीर ! त्वद्राज्ये चोरो नास्तीति वाङ् मृषा ।
चम्पकद्युतिसर्वस्वचोरस्ते विग्रह· स्वयम् ॥
दृष्ट्वा दक्षिणभोज ! त्वां परे बिभ्यति तद्वरम् ।
परदारानपि द्रष्टु बिभेषि त्वं हि सर्वदा ॥

एकः स्वादु न भुञ्जीतेत्येतत् किं न श्रुतं वचः ।
एक· स्वादु जगत् सर्वं भुङ्क्षे यादवभूपते! ॥
कथं दक्षिणभोज ! त्वां ब्रुवते बुद्धिमद्वरम् ।
दत्तं सञ्चयः सदा पश्चाद् वित्त यत्तन्न बुध्यसे ॥
रिपूनेको जयामीति रणे मा दृप्य यादव ! ।
बाहु· खड्गी मनो वाजी सहायाः कि न सन्ति ते ॥
प्रायो न दोषः स्त्रीहत्या राज्ञा रामसधर्मणाम् ।
सता सहचरी हासि **रविवर्मन्**! दरिद्रताम् ॥
धन सर्वं ददामीति कथं ते यादव ! व्रतम् ।
ब्रह्माण्डभाण्डागारेऽस्मिन् सञ्चिनोषि यशोधनम् ॥
सेव्यस्तैस्तैर्गुणैरेव सेवितु यद् ददासि न ।
एषा यदुपते ! सत्यमिक्षुभक्षणदक्षिणा ॥
कुलशेखरभूपाल ! सिंहासन जुषत्वयम् (१) ।
सिंहासनजुषो लोके स्थावरा एव भूभृतः ॥
सङ्ग्रामधीर इत्येत मन्त्रं पञ्चाक्षर बुधा· ।
जपन्तो दुर्गतिं जित्वा प्राप्नुवन्ति पर शिवम् ॥
इति यादवकीर्तीन्दो कला· षोडश सूक्तयः ।
उल्लासयन्तु कुमुद भूषणे पर्वणि स्फुटाः ॥
अतसीचम्पकवर्णौ तुलसीकीर्तिसुरभीकृतस्वाङ्गौ ।
यदुनाथौ नाथौ नः कृतमपरैश्चित्तदेवनरदेवैः ॥

कविभूषणस्य" ।

इति । तृतीयस्तु **तिरुवटिग्रामस्थश्रीवीरस्थानेश्वराख्यशिवक्षेत्राल्लब्धः** । स यथा—

"स्वस्ति श्री**जयसिंह** .. .. . ॥
क्षय नीत्वा सोऽय .. .. ॥
जित्वा **सङ्ग्रामधीरो** . .. ॥
आ मेरोरा मलयादा . . . . ॥

१ 'सिंहासनजुषि त्वयि' इति स्यात्

2, 'Tiruvadi' is near Panrutti, South Arcot District.

स्वस्तिश्रीचन्द्रकुलमङ्गलप्रदीप .. .. श्रीकुलशेखरदेवः ।

இவாககு யாணடு நாலாவது கலியுகவருஷம 4414 இதில நீஙகிய ச+++35 இதன மேல செலலாநினற மகர நாயறறு பூருவபக்ஷதது ஏகாதசியும சனிககிழமையும பெறற ரோசணி நாள திருவதிகையுடையார திருவீரடடானம உடைய நாயனாகோயில் வாணகைபிலாயத திருமலை ஸதாபிபரியநதமாக திருமஞசனமும பணணி புரசசரணை திருககலலும சாறறியருளினா ரவிவாம மஹாராஜன பெருமாள குலசேகர தேவா

स्वस्ति श्री ।"

इति ।

एषु शिलालेखेषु निर्दिष्टो **रविवर्मराजो** वशपितृगुणनामसंवादात् **प्रद्युम्नाभ्युदयकवेर्न** भिद्यत इत्यवगमे तस्य **सङ्ग्रामधीर**ख्यात्यनुगुण पाण्ड्यादिदेशविजयपूर्वकमकुटधारणाभिषेकादिरूपमपदानमप्येभिरपूर्वमाविष्कृत भवति । इद पुनरस्माकं केरलीयेषु राजसु एकमपि देशान्तरव्यापिप्रतापमविजानतां पर प्रीतिपद, यत् ११८८ तमशकवर्षसमुत्पन्न. कश्चित् केरलेषु **कोलम्बपुरे** राजा **रविवर्मा** नाम निस्सामान्येन महाकवित्वेनेव प्रतापेन **काञ्ची**पुरपर्यन्तदेशविजयिना भूषितो बभूवेत्यसन्दिग्धमुपोद्घातेऽस्मिन् वक्तुमवसरमविन्दाम । न केवलमेतावदेव, यदुवंश्यत्व·पद्मनाभपदकमलपरमाराधकत्वसाम्याद् अय **रविवर्मदेवोऽस्मद्वाञ्चिमहाराजानां** पूर्वजः सम्भाव्यत इत्यपि शक्नुमो वक्तुम् ॥

त. गणपतिशास्त्री

कथासारः ।

प्रथमेऽङ्के—

लोकहितैषिणा नारदेनोद्दीपितः श्रीभगवान् कृष्णो वज्रपुराधीश्वरं पितामहवरबलदर्पित वज्रणाभं व्यापादयितुं गदसाम्बसहितस्य प्रद्युम्नस्य वज्रणाभच्छन्द विनेतरैर्दुष्प्रवेशे वज्रपुरे प्रवेशाय नाट्यप्रयोगपरितोषितमहर्षिवरमहिम्ना सर्वत्राप्रतिहतप्रवेश सकलकलाभिज्ञ भद्रनट प्रेरयति ।

द्वितीये—

धारितशैलूषभूमिकेन गदसाम्बसमेतेन प्रद्युम्नेन सह नाट्यप्रयोगप्रसङ्गाद् वज्रपुर प्रविश्य तत्र वज्रणाभनियोगेन तत्कन्यका सङ्गीतकं शिक्षयता स्वालिखित प्रद्युम्नप्रतिच्छन्दं कथञ्चित् प्राप्याङ्कुरितमदनया प्रभावत्याहूय पृष्टेन भद्रनटेन प्रद्युम्नस्य वशगुणरूपादिगरिमवर्णनेनोद्दीपितानुरागायास्तस्या भावबन्धो द्वारकानगरात् प्रद्युम्नानयनप्रतिज्ञानाद् दृढीक्रियते ।

तृतीये—

तथादृढीकृतप्रद्युम्नविषयकभावबन्धायाः प्रभावत्या भद्रनटमुखाच्छ्रुतप्रभावतीरूपगुणसम्पदः प्रद्युम्नस्य च परस्परानुरागो रम्भाभिसरणाख्ये प्रेक्षणके परस्परदर्शनेन परा कोटिमारुरोह ।

चतुर्थे—

नायिकानायकयोर्विरहतापस्यासह्यत्व, परस्परस्य परस्परविषयकानुरागस्य निर्धारण, मनोरथसिद्धिश्चाभ्यधायि ।

पञ्चमे—

वज्रणाभसोदर्यस्य सुनाभस्य दुहित्रोश्चन्द्रवतीगुणवत्योः प्रभावतीमुखेन गदसाम्बाभ्यां सङ्गमनस्य सूचन, प्रद्युम्नगदसाम्बैः क्रमेण वज्रणाभतत्सैन्यसुनाभाना युद्धे वधः, प्रद्युम्नादीना प्रभावत्यादिषु सुतोत्पत्तिः, प्रद्युम्नस्य वज्रपुराधिराज्याभिषेकश्च प्रतिपाद्यते ॥

श्रीः ।

रविवर्मभूपविरचितं

प्रद्युम्नाभ्युदयम् ।

प्रथमोऽङ्कः ।

(तत प्रविशति भद्रनट)

भद्रनटः — (सविमर्शम्)

श्रियमुदवहज्जाता सक्षोभितात् कलशाम्बुधे
समधिकगुणः साक्षात् सौभाग्यसिद्धिमिवाद्भुताम् ।
निरवधिबलेष्वाराद्देवासुरेषु मिषत्सु यः
स खलु भगवान् भद्रं पुष्णातु व पुरुषोत्तम. ॥ १ ॥

अपि च—

शुभानां सामग्र्यै कमपि महिमान मनुमहे
*मणिस्थूणामान्तं मनुजवपुष केसरिमुखम् ।
दधानो यस्य द्राग् दनुकुलपतेरान्त्रवलयं
जगद्रक्षाबद्धप्रतिसर इवालक्ष्यत कर' ॥ २ ॥

(नान्द्यन्ते तत. प्रविशति सूत्रधार)

सूत्रधारः — (परिक्रामितकेन नेपथ्याभिमुखमवलोक्य) आर्ये! इत आगम्यताम् ।

(प्रविश्य)

नटी — (क) अय्य! इअह्मि ।

सूत्रधारः — आर्ये! समादिष्टोऽस्मि सकलकलाकुशलस्य चन्द्रकुलमङ्गलप्रदीपस्य समस्तसामन्तशेखरीक्रियमाणशासनस्य विविधशाखावलम्बनधर्मतरुमूलकन्दस्य प्रणयिजनचिन्तामणे कोलम्बपुरपरिष्कारस्य देवस्य **रविवर्मणः**

(क) आर्य! इयमस्मि

---

*मणिस्थूणायाममान्त महत्त्वात् तदन्तरासितुमपारयन्त ततो बहिर्निस्सरन्तमिति यावत्.

पादपद्मोपजीविन्या राजपरिषदा, यथा 'अद्य सकलभुवनसर्गस्थितिसंहारकारणस्य क्षीरार्णवकन्यकास्तनकलशकाश्मीरबालातपरञ्जितभुजान्तरमणिशिलातलस्य निरन्तरविजृम्भमाणदेहप्रभापटलशैवालितदक्षिणवारिराशेः पर्यङ्कभुजङ्गपुङ्गवफणामाणिक्यमरीचिसन्ध्यानुबन्धबन्धुरवदनचन्द्रमसः केरलदेशसुकृतपरिणतेः यादवनृपकुलदैवतस्य भगवतः श्रीपद्मनाभस्य यात्रोत्सवे किमपि रूपकमभिनवमभिनयता वयं विनोदनीयाः' इति ।

नटी—(सहर्षम्) (क) अय्य! महन्त खु से परिसआए सङ्गीअम्मि णिउणत्तणम् । ण एत्थ पओअविण्णाण दसअन्तेण अय्येण लम्भिज्जइ गरुई सम्भावणा ।

सूत्रधारः—आर्ये! मा मैव वादी. ।

अनन्यभावामास्थानीं तैस्तैरावर्जयन् गुणैः ।
प्रियेण सयोजयितुं नट' कश्चित् प्रगल्भते ॥ ३ ॥

नटी—(ख) एव्वं एद अय्य! भवारिसस्स कस्स वि एव्व एआरिसम्मि कज्जे पअब्भत्तणम् । ता कस्स उण कइणो किदी पओअणिज्जा ।

सूत्रधारः—(स्मृतिमभिनीय सहर्षम्) अस्ति किल सङ्गीतशास्त्रपारदृश्वना निखिलगुणरत्नरोहणगिरिणा कविजनमयूरकालमेघेन साहित्यविद्याविचक्षणेन दक्षिणभोजराजेन महाराजपरमेश्वरेण सङ्ग्रामधीरापरनामधेयेन श्रीरविवर्मदेवेन विरचित **प्रद्युम्नाभ्युदयं** नाम नाटकम् । तत् प्रयुञ्जानाः सामाजिकान् उपास्महे ।

नटी—(सश्लाघम्) (ग) अय्य! वीरासिरीए विअ सरस्सईए वि अहिरमइ एस जदुणाहो ।

सूत्रधारः—आर्ये! किमुच्यते—

संग्रामभूमिषु सभासु च धीर एष शस्त्रेण बुद्धिविभवेन च तैक्ष्ण्यभाजा ।
दर्पान्धकारितधियो नृपतीन् बुधांश्च जित्वा क्षितौ विहरते जयसिंहसूनुः ॥ ४ ॥

(क) आर्य! महत्खलु अस्या' परिषद सङ्गीते निपुणत्वम् । नन्वत्र प्रयोगविज्ञान दर्शयतार्येण लप्स्यते गुर्वी सम्भावना.

(ख) एवमेतद् आर्य! भवादृशस्य कस्याप्येवैतादृशे कार्ये प्रगल्भत्वम् । तत् कस्य पुन कवे कृति' प्रयोजनीया

(ग) आर्ये! वीरश्रियेव सरस्वत्याप्यभिरमत एष यदुनाथ.

श्रीः ।

रविवर्मभूपविरचितं

प्रद्युम्नाभ्युदयम् ।

प्रथमोऽङ्कः ।

(तत प्रविशति भद्रनट)

भद्रनटः— (सविमर्शम्)

श्रियमुदवहज्जातां सक्षोभितात् कलशाम्बुधे.
समधिकगुणः साक्षात् सौभाग्यसिद्धिमिवाद्भुताम् ।
निरवधिबलेष्वाराद्देवासुरेषु मिषत्सु यः
स खलु भगवान् भद्रं पुष्णातु व· पुरुषोत्तम. ॥ १ ॥

अपि च—

शुभानां सामग्र्यै कमपि महिमानं मनुमहे
*मणिस्थूणामान्तं मनुजवपुष केसरिमुखम् ।
दधानो यस्य द्राग् दनुकुलपतेरान्त्रवलयं
जगद्रक्षाबद्धप्रतिसर इवालक्ष्यत कर· ॥ २ ॥

(नान्द्यन्ते तत· प्रविशति सूत्रधार)

सूत्रधारः—(परिक्रामितकेन नेपथ्याभिमुखमवलोक्य) आर्ये! इत आगम्यताम् ।

(प्रविश्य)

नटी— (क) अय्य! इअह्मि ।

सूत्रधारः— आर्ये! समादिष्टोऽस्मि सकलकलाकुशलस्य चन्द्रकुलमङ्गलप्रदीपस्य समस्तसामन्तशेखरीक्रियमाणशासनस्य विविधशाखावलम्बनधर्मतरुमूलकन्दस्य प्रणयिजनचिन्तामणे. **कोलम्बपुरपरिष्कारस्य** देवस्य **रविवर्मणः**

(क) आर्य! इयमस्मि

---

*मणिस्थूणायाममान्त महत्त्वात् तदन्तरासितुमपारयन्त ततो बहिर्निस्सरन्तमिति यावत्.

कीर्तनप्रवृत्तो माधवनामसाम्यान्मद्वचनेनैव तमुपश्लोकयति । तदावामप्यनन्तरकरणीयाय सज्जीभवाव. । (इति निष्क्रान्तौ) ।

प्रस्तावना ।

(तत॰ प्रविशति आसनस्थ सपरिवार कृष्णो नारदश्च)

नारदः—साधु भणितम् (आवहन्नित्यादि पठति)

कृष्णः—भगवन्! अलमतिप्रसङ्गेन ।

नारदः—प्रद्युम्नकौस्तुभरत्नाकर! अलममुना भवतो निनाग्रणेन । अशक्तिरेव मां भवद्गुणकीर्तनप्रसङ्गान्निवारयति । तथा हि—

पद्मासनः सृजति कृष्ण! भवान् प्रपञ्चं
पश्चात्तमेनमभिरक्षति चक्रपाणिः ।
रुद्रस्ततो हरति त युगसन्निवृत्तौ
शक्नोति कः स्तुतिपु तद्भवतो गुणानाम् ॥ ९ ॥

किञ्च

दाक्ष्य यद् भवतो हिरण्यकशिपोर्वक्षस्तटीपाटने[1]
तत्तादृग्दशकण्ठकण्ठविपिनच्छेदे च यन्नैपुणम् ।
यद्वा यादववीर! कसकदनक्रीडाक्रमे कौशल
शसन्ती चरितानि तानि *तलिना जिह्रेति जिह्वा मम ॥ १० ॥

कृष्णः—महतीवैपञ्चिक! किमेवमभिधीयते । ननु भवत्प्रयुक्तया स्तोत्रपरम्परया ममैव हृदय जिह्रेति ।

नारदः—सत्यमभिहित भवता, यतः—

स्तोतु समस्ताः श्रुतयोऽपि नालं
यद् वैभव त्वद्गुणकर्मनाम्नाम् ।
अस्मादृशास्तद् यदि वर्णयेयु-
स्तदा न लज्जेत कथं मनस्ते ॥ ११ ॥

कृष्णः—महर्षे! सकललोकमाननीयमात्मानुभावमनालोच्य किमेवमभिदधासि ।

---

१ 'दारणे' इति ख पाठः

* तलिनाल्पा.

सनत्कुमारादिषु सत्सु पुत्रेष्वनन्यसामान्यगुणाश्रयेण ।
पितामहः पुत्रवता महात्मन्! धुरि प्रतिष्ठां लभते त्वयैव ॥ १२ ॥

तदुपरम्यताम् । किमागनकारणम् ।

नारदः—प्रथमं तावन्महाभाग! वसुदेववितन्यमानाश्वमेधमहोत्सवधुरन्धरस्य भवतो दर्शनम् ।

कृष्णः—किं पुनर्द्वितीयम् ।

नारदः—दानवकुल[1]दलनदीक्षित! तदेतदावेद्यते ।

कृष्णः—भगवन्! अवहितोऽस्मि ।

नारदः—अद्य किल कश्चिदखण्डभुजशौण्डीर्यकुण्ठिताखण्डलवज्रो वज्रणाभनामा दानवपति कनकगिरिकटकचिरकालतप्ततपःप्रकर्षसन्तोषितस्य भगवतः पितामहस्य सकाशाद् अमरावध्यतामनुमतिमन्तरेणा[2]खिलैरपि दुष्प्रवेश सर्वरत्नमय वज्रपुर नाम नगरं सकलसङ्कल्पसिद्धिश्च लब्ध्वा द्विगुणितमदान्धकारितहृदयस्त्रिभुवनमुपमृद्नाति ।

कृष्णः—देवर्षे! ममेद पूर्वमेवागत्य भगवता महेन्द्रेण कथित यथा "चतुराननदत्तवरलाभगर्वितो वज्रणाभः कदाचिदमरावतीमासाद्य मामेवमुक्तवान्—

'देहि मे जगदैश्वर्यं नो चेद् युध्यस्व वासव! ।
सामान्य हि जगत् कृत्स्नं काश्यपानां महात्मनाम्' ॥ १३ ॥

इति । मया च भगवता बृहस्पतिना सह मन्त्रयित्वा

'सत्रेऽद्य दीक्षितः सौम्य! कश्यपो न पिता मुनिः ।
तस्मिन् वृत्ते यथा न्याय्यं तथा स हि करिष्यति' ॥ १४ ॥

इति प्रत्युक्तम् । स च तं कश्यपमुपेत्य निवेदितवृत्तान्तः तेन च 'पुत्र! सत्रावसाने यथोचितं भविष्यति त्व पुनरिदानीं स्वपुरमेव प्रयाहि' इति समादिष्टो निकृष्टाशयः सकलजगदुपप्लवमाचरन् वज्रपुरमधितिष्ठति। अतः परं भवानेव प्रमाणम्" इति। मयापि तदानीमेव तस्य दुरात्मनः सुरद्वेषिणो निरसनमध्यवसितम् ।

नारदः—(सहर्षबहुमानम्) मधुकैटभमर्दन! तादृशो दुष्टान् निग्रहीतुमेव महीमवतीर्णोऽसि । अमुष्य पुनरति हि वचांसि प्रतापगरिमा ।

---

१ 'लनिधन' इति क पाठ
२ 'णाखण्डलाद्यैर्दु' क. पाठ..

बन्दीकृत्योपनीतास्त्रिदशमृगदृशश्चामरैर्यं श्रयन्ते
दिक्पालाश्चाटुकाराः प्रतिदिनमुचितैः प्राभृतैर्यं भजन्ते ।
नित्यं नीराजयन्ते भुजगयुवतयो यं फणारत्नदीपै-
र्दैत्यस्त्रैलोक्यलक्ष्मीपतिरिह स कथं कथ्यते वज्रणाभः ॥ १५ ॥

किं च

सम्भोगार्तिजुषाममुष्य नगरे त्रस्तश्चरन् मारुतः
स्वेदाम्बुव्यपनोदमेव कुरुते शुद्धान्तवामभ्रुवाम् ।
उल्लासश्रियमेव पद्मसरसामुत्पादयत्यंशुमान्
सर्वां यामवतीं शशी च तनुते सान्द्रोल्लसच्चान्द्रिकाम् ॥ १६ ॥

तदिह कालासहेऽर्थे भवता न विलम्बितव्यम् ।

कृष्णः—महामुने! तातेन वितन्यमानेन महाक्रतुनाश्वमेधेन खल्वियतो दिवसान् विलम्बितमस्माभिः । स चेदानीमासन्नावभृथो वर्तते । एतदवसानमेव तस्य दानवहतकस्य जीवितावसानम् ।

प्रद्युम्न एव भगवन्नचिरेण वत्सो
बाणैर्निहत्य तमिमं युधि वज्रणाभम् ।
नेत्राम्बुभिस्तदवरोधनितम्बिनीना
निर्वापयिष्यति जगत्त्रितयस्य तापम् ॥ १७ ॥

नारदः—(सप्रमोदम्) जगत्पते! तस्य खलु भवदात्मजन्मनः शम्बरमथनस्य किं नाम दुष्करम् । अयं चार्थोऽर्थानुबन्धी ।

कृष्णः—कथमिव ।

नारदः—अस्ति किल तस्य दानवपतेरखिलजनहृदयङ्गममतिशयितकान्ति किमपि प्रभावती नाम कन्यारत्नम् ।

वरदानेन सा लब्धा मात्रा किल वरानना ।
हैमवत्या महादेव्याः सकाशादिति नः श्रुतम् ॥ १८ ॥

कृष्णः—एवं कृच्छ्रलब्धा सा स्यादेव पित्रोः प्रेमपात्रम् ।

नारदः—तां च महर्षिर्दुर्वासाः कदाचिदेवमनुजग्राह 'वत्से! यस्त्वां पाणौ करिष्यति स त्वया सहचरितधर्मा निरवधिकं कालं जीविष्यति । त्वमपि जीवत्पुत्रा भविष्यसि' इति ।

कृष्णः—न खलु तस्य परमर्षेर्वचनमन्यथा भविष्यति ।

नारदः—सा च सम्प्रति नवयौवनोदयविशेषरमणीया तच्छन्दानुवर्तिना पित्रा स्वयंवरे स्थापिता सती तदर्थमागतमात्मनोऽननुरूपतया सर्वमपि युवजनमवजानाति । अमुष्मिन् पुनर्वज्रपुरगते सकललोकातिशायिसौन्दर्यसम्पदि प्रद्युम्ने करिष्यत्येव सा भावबन्धम् ।

कृष्णः—तदपि भवतु ।

नारदः—द्वारवतीनायक! अधुना वज्रणाभवधाय भवत. समुद्योगमहोत्सवेन देवपरिषदं परितोषयितुम् अनुज्ञा मम दीयताम् ।

कृष्णः—देवर्षे! नारद!

श्रूयते वागियं येन मधुरा महतीपते! ।
गुणबद्धं मनस्तस्य नान्यतश्चलितुं क्षमम् ॥ १९ ॥

नारदः—एष साधयामि । (इति निष्क्रान्त ।)

कृष्णः—(सविमर्शम्) वज्रणाभभुजपरिघपालित सर्वदुष्प्रवेश वज्रपुर कथ प्रवेष्टव्यम् । (स्मरणनाटितकेन) विद्यते किल तातस्यास्मिन्नश्वमेधे नाट्यप्रयोगनैपुणपरितोषितमहर्षिसङ्घदत्तविविधवरलब्धवैभवो भद्रनामा नट । स खलु प्रसिद्धाकाशगमनः सर्वत्राप्रतिहतप्रवेशश्च । तन्मुखेनैव सर्वं साधनीयम् । (नेपथ्याभिमुखमवलोक्य) कः कोऽत्र भोः ।

(प्रविश्य)

प्रतीहारी—(सप्रणामम्) (क) जेदु देवो ।

कृष्णः—विजयवति! भद्रनट आहूयताम् ।

प्रतीहारी—(ख) जं देवो आणवेदि । (निष्क्रान्ता)

(ततः प्रविशति प्रतीहार्योपदिश्यमानमार्गो भद्रनट)

भद्रनटः—अहो महीयान् मे भाग्यपरिपाकः । यतः—

क्षेमङ्करस्त्रिजगता भगवानिदानीं
मार्गे भविष्यति दृशोर्मम वासुदेव ।
ज्ञानाधिकैर्मुनिभिरप्यपरोक्ष्यते यः
प्रत्यङ्मुखेन मनसैव परोरजोभिः ॥ २० ॥

(क) जयतु देव
(ख) यद् देव आज्ञापयति.

प्रतीहारी—(क) अय्य ! णट्टाअरिअ ! णं एस तिहुवणणाहो तुह आअमण पडिवालअन्तो चिट्ठइ । ता तुरिअं उवसप्पतु भव ।

भद्रनटः—(उपसृत्य सप्रणामम्) विजयतां देवः ।

प्रत्यूहे जगता शुभस्य भवता प्राग्ज्योतिषाधीश्वरे
गर्वग्रन्थिलदोष्णि देव ! गमिते पत्युः पितॄणां पुरम् ।
शृण्वन् किन्नरगीयमक्षनमधुना त्वद्विक्रमप्रक्रमं
निश्चिन्तस्त्रिदिवौकसामधिपतिः स्वाराज्यमातिष्ठति ॥ २१ ॥

कृष्णः—तदिदमिदानीमन्यथा सवृत्तम् ।

भद्रनटः—देव ! कस्तर्हि भवतः कोपाग्नेरिन्धनीभवितुमिच्छति ।

कृष्णः—पितामहवरदानमत्तेन वज्रणाभनाम्ना दानवेन त्रिभुवनमिदमाक्रम्यते । सम्प्रति तद्व्यापादनाय गदसाम्बसहितं वत्स प्रद्युम्नमुद्योजयामि ।

भद्रनटः—

तेजस्विने कुमाराय प्रद्युम्नाय जगत्पते ! ।
कथमस्मै स तिष्ठेत दानवेन्द्रस्तमोमयः ॥ २२ ॥

कृष्णः—विधातृसङ्कल्पनिर्मितं तस्य वज्रपुरं नाम नगर तच्छन्दमन्तरेण केनापि प्रवेष्टुमशक्यम् । वत्सस्य पुनस्तत्प्रवेशस्त्वन्मुख एव भविता ।

भद्रनटः—देव ! अस्य भवत्प्रसादस्य कथमहं पात्रं भविष्यामि ।

कृष्णः—कर्णे एवमिव ।

भद्रनटः—देव ! सर्वमवधारयामि ।

(नेपथ्य)

वैतालिकः—देव ! देवकीनन्दन ! भवतः सुखाय भवतु माध्यन्दिनी सन्ध्या ।

आतिष्ठत्यधुना यजूंषि भगवत्यम्भोजिनीवल्लभे
पद्मान्तर्दलमाश्रयन्ति मधुपाः प्रौढातपक्लेशिता ।
हस्तैः शीकरवर्षिभिः सहचरीराश्वासयन्ति द्विपा
बर्हैर्मन्दिरबर्हिणश्च विततैः प्रच्छादयन्ति प्रिया· ॥ २३ ॥

(क) आर्य ! नाट्याचार्य ! नन्वेष त्रिवभुवननाथस्तवागमन प्रतिपालयस्तिष्ठति । तत् त्वरितमुपसर्पतु भवान्

कृष्णः—(ऊर्ध्वमवलोक्य) अये कथं मध्याह्नः सम्प्रवृत्तः । तदहमिदानीं वज्रणाभविजयाय वत्सस्य प्रस्थानमङ्गलानि सविधातुमभ्यन्तरमेव प्रविशामि । भद्रनट ! त्वमपि समीहितसिद्धये प्रवर्तस्व ।

भद्रनटः—यदाज्ञापयति देवः ।

य द्रष्टुमेव हृदयैर्यमिनो यतन्ते
यद्वैभवस्तुतिषु वन्दिन एव वेदाः ।
आहूय तेन भवता जगदन्तरात्म-
न्नाज्ञापितोऽस्म्यहमिदं तपसः फलं मे ॥ २४ ॥

(निष्क्रान्ताः सर्वे)

इति प्रथमोऽङ्कः ।

अथ द्वितीयोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति चेटी)

चेटी –(क) आणत्तम्हि देवीए जह 'हञ्जे ! कलावदि ! अय्यभद्दणडं दट्ठूण सङ्गीतकलाहिओए केरिसी व्वच्छा पहावदि त्ति पुच्छिअ आअच्छ'त्ति । पुच्छिएण अ तेण 'अदिट्ठपुरुव खु से सिक्खागहणम्मि पहावदीए णेउण'ति कहिद । जाव तस्स वअण देवीए विण्णवेमि । (सविमर्शम्) एव्व सम्पुण्णगुणाए भट्टिदारिआए णवर वरलाहो एव्व परिहीअदि । एसा खु सअवराअद सअल वि जुवजण ओहीरेइ । (साशसम्) (जइ) इमाए अणुरूवउणो को वि जुवा लम्भिज्ज, ताहे पआवइणो णिम्माणकोसल सहल होज्ज । (पुरोऽवलोक्य) कहं एसा पमदवणपालिआ परहुदिआ इदो एव्व आअच्छइ ।

(प्रविश्य)

परभृतिका –(सहर्षम्) (ख) देवीए सहत्थसवड्ढिअस्स उज्जाणरअणणामहेअस्स सहआरसाहिणो पढमप्पसूणुग्गममहोसवं विण्णवन्ती पसादपत्त होमि । (अग्रतो निर्वर्ण्य) देवीए हिअआणिव्विसेसा कह कलावदी अहिवट्टइ । णं अणालविअ गन्तु ण जुत्तं । ता उवसप्पामि । (उपसृत्य) हला! कलावदि ! कुदो आअच्छसि ।

(क) आज्ञप्तास्मि देव्या यथा 'हञ्जे! कलावति ! आर्यभद्रनट दृष्ट्वा सङ्गीतकलाभियोगे कीदृशी वत्सा प्रभावती इति पृष्ट्वा आगच्छ' इति । पृष्टेन च तेन 'अदृष्टपूर्वं खल्वस्या शिक्षाग्रहणे प्रभावत्या नैपुणम्' इति कथितम् । यावत्तस्य वचन देव्यै विज्ञापयामि । एव समुत्पन्नगुणाया भर्तृदारिकाया नवर वरलाभ एव परिहीयते । एषा खलु स्वयवरागत सकलमपि युवजनमवधीरयति । (यदि) अनयानुरूपगुण कोऽपि युवा लभ्येत, तदा प्रजापतेर्निर्माणकौशल सफल भवेत् । कथमेषा प्रमदवनपालिका परभृतिका इत एवागच्छति

(ख) देव्या स्वहस्तसवर्धितस्योद्यानरत्ननामधेयस्य सहकारशाखिन प्रथमप्रसूनोद्गममहोत्सवं विज्ञापयन्ती प्रसादपात्र भवामि । देव्या हृदयनिर्विशेषा कथ कलावत्यभिवर्तते । एनामनालप्य गन्तु न युक्तम् । तदुपसर्पामि । सखि! कलावति ! कुत आगच्छसि.

कलावती--(क) सहि! परहुदिए! देवीए आदेसेण भट्टिदारिआए पहावदीए सङ्गीदसिक्खाकोसल अय्यभद्दणडमुहादो सुणिअ आअच्छामि ।

परभृतिका--(ख) तेसु गीदसारप्पमुहेसु कुसीलववरेसु चिट्ठन्तेसु पहावर्दि सङ्गीदं सिक्खावेदु भट्टिणा किंत्ति अहिणवाअदो एसो णिउत्तो ।

कलावती--(ग) हला! किं सव्वे भद्दणडो होन्ति । अअ खु मुणिजणादिण्णबहुविहवरजणिदमाहप्पो सव्वत्थ वि अप्पडिहदसञ्चारो अहिलासु वि कलासु पर विण्णाणं सम्पत्तो अ ।

परभृतिका--(घ) कह एस महाणुभावो एत्थ समाअदो ।

कलावती--(ङ) सुणादु पिअसही । सेवासमाअदेण चारणवइणा हसेण कहाप्पसङ्गेसु समावेदिअणीसामण्णविज्जाविहव इम भद्दणड दट्ठु भट्टिणो महन्तं कोऊहल आसी ।

परभृतिका--(च) भट्टिणो तारिसेसु महन्तो खु पक्खवादो । (सकौतुकम्) तदो तदो ।

कलावती--(छ) तदो एस सेलूसवरो सच्छन्देण दीवादो दीवन्तर आहिण्डन्तो जादु साहाणअर सम्पत्तो रामाअणकहाणुबन्धिणाडअप्पओअपरितोसिदेहि तत्थ णिवसन्तेहि दाणवेहि विण्णविओ चिरआलकुदूहलिणा भट्टिणा सपरिअणो वज्जपुर आणीअ सविसेसविहिदसक्कारो तस्स आदेसेण भट्टिदारिअ सङ्गीअ सिक्खावेइ ।

(क) सखि! परभृतिके! देव्या आदेशेन भर्तृदारिकाया प्रभावत्या सङ्गीतशिक्षाकौशलमार्यभद्रनटमुखात् श्रुत्वा आगच्छामि.

(ख) तेषु गीतसारप्रमुखेषु कुशीलववरेषु तिष्ठत्सु प्रभावर्ती सङ्गीत शिक्षयितु भर्त्रा किमित्यभिनवागत एष नियुक्त

(ग) सखि! किं सर्वे भद्रनटो भवन्ति । अय खलु मुनिजनदत्तबहुविधवरजनितमाहात्म्यः सर्वत्राप्यप्रतिहतसञ्चारोऽखिलास्वपि कलासु पर विज्ञान सम्प्राप्तश्च

(घ) कथमेष महानुभावोऽत्र समागत

(ङ) शृणोतु प्रियसखी । सेवासमागतेन चारणपतिना हसेन कथाप्रसङ्गेषु समावेदितनिस्सामान्यविद्याविभवमिम भद्रनट द्रष्टु भर्तुर्महत् कौतूहलमासीत्.

(च) भर्तुस्तादृशेषु महान् खलु पक्षपात । ततस्तत

(छ) तत एष शैलूषवर. स्वच्छन्देन द्वीपाद् द्वीपान्तरमाहिण्डमानो जातु शाखानगर सम्प्राप्तो रामायणकथानुबन्धिनाटकप्रयोगपरितोषितैस्तत्र निवसद्भिर्दानवैर्विज्ञापितश्चिरकालकुतूहलिना भर्त्रा सपरिजनो वज्रपुरमानीय सविशेषविहितसत्कारस्तस्यादेशेन भर्तृदारिकां सङ्गीत शिक्षयति.

परभृतिका -- (क) (सश्लाघम्) हला ! सहावरमणिज्जाए पहावदीए कलाहिओओ णाम हेमलट्ठीए दहणसक्कारो, मणिसलाआए साणसमुल्लेहो, चम्पअमालाए हिमजलपरिसेओ, चन्दिमाए सरअसमागमो अ ।

कलावती -- (ख) सहि ! साहु भणिअ । तुम पुण कहि पत्थिदासि ।

परभृतिका --(ग) हला ! देवीए सुदणिव्विसेस सवड्ढिअस्स उज्जाणरअणस्स पढमकुसुमुग्गम विण्णविदु गच्छामि ।

कलावती -- (घ) एस दाणि महन्तो खु ऊसवो देवीए सम्पत्तो । ता देवीए सआस गच्छामो । (इति निष्क्रान्ते)

प्रवेशकः ।

(ततः प्रविशति सखीद्वितीया प्रभावती ।)

प्रभावती --(ङ) हला ! कलहंसिए ! तुम खु अय्यभद्दणडं हक्कारिदु पत्थिदा अज्ज कि तेण विणा आअदासि ।

कलहंसिका -- (च) पिअसहि ! विह्मअरसक्खित्तहिअआए विह्मरिदं तस्स हक्कारणम् ।

प्रभावती -- (छ) सहि ! विह्मअस्स कि कालण ।

कलहंसिका --(ज) तस्स णट्टाअरिअस्स घरे कि वि अदिट्ठपुव्वरूवसोह पुरिसप्पडिच्छन्दअं दिट्ठम् ।

प्रभावती --(झ) सहि ! तिहुवणदुल्लह खु त, जेण तुम वि एव्व विह्मअक्खित्तहिअआ सवुत्ता ।

(क) सखि ! स्वभावरमणीयायाः प्रभावत्या कलाभियोगो नाम हेमयष्ट्या दहनसस्कारो, मणिशलाकायाः शाणसमुल्लेखः, चम्पकमालाया हिमजलपरिषेक, चन्द्रिकाया शरत्समागमश्च

(ख) सखि ! साधु भणितम् । त्व पुनः कुत्र प्रस्थितासि

(ग) सखि ! देव्या सुतानिर्विशेष सवर्धितस्योद्यानरत्नस्य प्रथमकुसुमोद्गम विज्ञापयितु गच्छामि

(घ) एष इदानी महान् खलूत्सवो देव्या सम्प्राप्त । तद्देव्याः सकाश गच्छावः

(ङ) सखि ! कलहसिके ! त्व खल्वार्यभद्रनटमाकारयितु प्रस्थिताद्य कि तेन विनागतासि

(च) प्रियसखि ! विस्मयरसाक्षिप्तहृदयया विस्मृत तस्याकारणम्

(छ) सखि ! विस्मयस्य कि कारणम्

(ज) तस्य नाट्याचार्यस्य गृहे किमप्यदृष्टपूर्वरूपशोभं पुरुषप्रतिच्छन्दक दृष्टम् .

(झ) सखि ! त्रिभुवनदुर्लभ खलु तद्, यन त्वमप्येव विस्मयाक्षिप्तहृदया सवृत्ता.

कलहंसिका – (क) णिरदिसअसुन्देरगुणवासभवण त कस्स हिअअ ण विह्मावेइ ।
पडिमा विअ रइवइणो पच्चादेसो व्व पुण्णिमाम्मिअंगो ।
सिङ्गारस्स व जीओ केण कहिज्जइ जअम्मि त रूव ॥ १ ॥

प्रभावती – (साभिलाषम्) (ख) सहि ! कलहंसिए ! इमिणा तुह वअणेण त रूव-रअण दट्ठु अहिअ मे कोऊहल वट्टइ । कह एत्थ आणेदव्व ।

कलहंसिका – (सोत्प्रासम्) (ग) इमम्मि उवणीदे कि पारितोसिअ पिअसहीए दिज्जइ ।

प्रभावती – (घ) ज रोअदि सहीए ।

कलहंसिका – (सपरिहासम्) (ङ) ता अत्तणो विज्जाप्पहावेण ण दसेमि ।
(इति परिवृत्य चोलकान्तरादादाय चित्रपट दर्शयति)

प्रभावती – (दृष्ट्वा साश्चर्यम्) (च) हला ! कलहसिए ! ठाणे खु विह्मअक्खित्त तुह हिअअ । अदिट्ठपुव्व अस्सुदपुव्व अ एआरिस रूव ।

कलहंसिका – (छ) कि तुह सही अत्थाणे विह्मिदा होइ ।

प्रभावती – (ज) सहि ! इद कस्स णाम महाभाअस्स पडिरूव भवे ।

कलहंसिका – (झ) एद भअवदो मअणस्स णूण पडिबिम्बं होज्ज ।

प्रभावती – (ञ) सहि ! साहु णिरूविद । रइसहअरो एव्व देवो कुसुमाउहो आलक्खेसु लक्खिज्जइ ।

(क) निरतिशयसौन्दर्यगुणवासभवन तत् कस्य हृदय न विस्मापयति
प्रतिमेव रतिपते प्रत्यादेश इव पूर्णिमाशशिन ।
शृङ्गारस्येव जीव. केन कथ्यते जगति तद् रूपम् ॥

(ख) सखि ! कलहसिके ! अनेन तव वचनेन ता रूपरचना द्रष्टुमधिक मे कौतूहल वर्तते । कथमत्रानेतव्यम्.

(ग) अस्मिन् उपनीते कि पारितोषिक प्रियसख्या दीयते

(घ) यद्रोचते सख्यै.

(ङ) तद् आत्मनो विद्याप्रभावेण ननु दर्शयामि.

(च) सखि ! कलहसिके ! स्थाने खलु विस्मयाक्षिप्त तव हृदयम् । अदृष्टपूर्वमश्रुतपूर्वं चैतादृश रूपम्

(छ) कि तव सखी अस्थाने विस्मिता भवति.

(ज) सखि ! इद कस्य नाम महाभागस्य प्रतिबिम्ब भवेत्.

(झ) एतद् भगवतो मदनस्य नून प्रतिबिम्ब भवेत्.

(ञ) सखि ! साधु निरूपितम् । रतिसहचर एव देव. कुसुमायुध आलेख्येषु लक्ष्यते.

कलहंसिका – (क) एव्व एदं । इमस्स रूवादिसअस्स अण्णत्तासम्भावणाए मए एव्व भणिद ।

प्रभावती – (ख) सहि! इद कस्स रूव केण वा लिहिदं ति कह जाणिदव्व ।

कलहंसिका –(ग) पिअसहि! कआ वि णूण अत्तणो हिअअवल्लहो आलिहिदो भवे।

प्रभावती – (घ) हला! एसा आकिदी कह इत्थिआए अक्खलिअहिअआए एव्वं अविअल आलिहिदव्वा ।

कलहंसिका – (ङ) जदि एव्व, इद तस्स एव्व कलाकुसलस्स अय्यभद्दणडस्स वि-ण्णाण ति चिन्तेमि ।

प्रभावती – (च) हला! तेण वि एत्थ सन्तो एव्व कोऽवि आलिहिदो, अह वा बुद्धिविहवणिम्मिओ ।

कलहंसिका – (छ) पिअसहि! एस सण्णिवेसो कस्स हिअअस्स पडिहादि। ता कहि वि अत्थि एव्व। विचित्तं खु पआवइणो णिम्माण ।

प्रभावती – (ज) ता अय्यभद्दणड एव्व हक्कारिअ पुच्छामो।

कलहंसिका – (झ) तह करह्म ।

प्रभावती – (नेपथ्याभिमुखमवलोक्य) (ञ) हञ्जे! मदणिए!

(प्रविश्य)

प्रतीहारी (सप्रणामम्) (ट) आदिसदु भट्टिदारिआ ।

प्रभावती (ठ) मदणिए! अय्यभद्दणडो आणीअदु ।

(क) एवमेतद्। अस्य रूपातिशयस्यान्यत्रासम्भावनया मयैव भणितम्

(ख) सखि! इद कस्य रूप केन वा लिखितमिति कथ ज्ञातव्यम्.

(ग) प्रियसखि! कयापि नूनमात्मनो हृदयवल्लभ आलिखितो भवेत्.

(घ) सखि! एषाकृति. कथ स्त्रियास्खलितहृदययैवमविकलमालेखितव्या.

(ङ) यद्येवमिद तस्यैव कलाकुशलस्यार्यभद्रनटस्य विज्ञानमिति चिन्तयामि.

(च) सखि! तेनाप्यत्र सन्नेव कोऽप्यालिखित । अथ वा बुद्धिविभवनिर्मित.

(छ) प्रियसखि! एष सन्निवेश. कस्य हृदयस्य प्रतिभाति तत्कुत्राप्यस्त्येव । विचित्र खलु प्रजापते॰ निर्माणम्

(ज) तद् आर्यभद्रनटमेवाकार्य पृच्छाव.

(झ) तथा कुर्व॰.

(ञ) चेटि! मदनिके!

(ट) आदिशतु भर्तृदारिका.

(ठ) मदनिके! आर्यभद्रनट आनीयताम्.

प्रतीहारी—(क) जं भट्टिदारिआ आणवेदि । (निष्क्रान्ता)

(तत' प्रविशति प्रतीहार्योपदिश्यमानमार्गो भद्रनटः)

भद्रनटः—अहो दानवेन्द्र[1]महादेव्याः प्रभावती प्रति स्नेहातिशयः, यदियं तस्याः सङ्गीतविद्याग्रहणकौशलपरिज्ञानाय प्रतिकल चेटिकाः प्रहिणोति । अदृष्ट-चर एव प्रभावत्याः प्रज्ञाप्रकर्ष. ।

सकृदपि मयोपदिष्ट' शिक्षावसरे क्रियाक्रमस्तस्या' ।
पात्रविशेषस्पृहया प्राय सङ्क्रामति क्षणेनैव ॥ २ ॥

(सविमर्शम् आत्मगतम्) अनुष्ठितप्रायश्च मया स्वामिनो वसुदेवनन्दनस्य नियोगः । प्रवेशितस्तावन्मया परिगृहीतशैलूषभूमिको गदसाम्बसहित' सपरिजनः कुमार प्रद्युम्न. । वशीकृतश्च प्रयोगदर्शनेन सपौरजनो दान-वराजः । तन्नियुक्तश्च सङ्गीतविद्या शिक्षयन् प्रभावत्या विस्रम्भपात्रमभ-वम् । प्राप्तश्चायमवसर प्रद्युम्नगुणकीर्तनस्य । मया चेदानीं—

तथा तथा गुणा वाच्या. प्रद्युम्नस्य महात्मनः ।
यथा यथा प्रभावत्या मनस्तत्र भवेत् स्थिरम् ॥ ३ ॥

किञ्च मया प्रद्युम्नप्रतिच्छन्दसनाथ चित्रपटमपहरन्ती कलहसिकामनिच्छ-तेवाभ्युपगतवता युक्तमेवानुष्ठितम् । सा कदाचित् प्रदर्शयेत् प्रभावत्यै चित्रपटम् । यदि च तया दानवराजपुत्र्या कुमारस्य प्रतिकृतिर्दृश्येत, तदा सिद्धमेव नः समीहितम् । (परितोऽवलोक्य प्रकाशम्) अहो खल्वियममि-तानुभावा दानवराजस्य राजधानी ।

दिग्दन्तावलदन्तकाण्डमुसलै' क्लृप्त बहिस्तोरण
स्वर्बन्दीनयनाम्बुभिः परिसरोद्यान नदीमातृकम् ।
पातालेन्द्रफणोद्धृतैश्च मणिभिर्गेहेषु दीपक्रिया
वक्तुं वज्रपुरस्य वैभवमिद कस्यास्ति वाग्विस्तरः ॥ ४ ॥

तस्य दानवचक्रवर्तिन' सर्वपथीनमोजायितम् ।

किङ्कुर्वाणः श्रयति भवनं यस्य गीर्वाणनाथ
क्रीडोद्यानं भजति वरुणस्तोयकर्मान्तिक सन् ।

(क) यद् भर्तृदारिका आज्ञापयति

---

१. 'न्द्रस्य म' ग पाठ .

कोशागारे निधिपरिवृढो मौद्रिकः सन्निधत्ते
नासीराग्र्यः सरति च पुरो दण्डयात्रासु मृत्युः ॥ ५ ॥

(परिक्रामन्) मदनिके! प्रमदवनमार्गमादेशय ।

प्रतीहारी – (क) इदो इदो अय्यो । (भद्रनटः प्रवेशं नाटयति)

कलहंसिका – (दृष्ट्वा ससम्भ्रमम्) (ख) अअं अय्यभद्दणडो परावडिदो एव्व । ता इदं चित्तवडं पच्छादेमि । (तथा करोति)

भद्रनटः – (अग्रतो निर्वर्ण्य) इयमत्र दानवराजपुत्री कलहंसिकया सह किमपि मन्त्रयमाणा तिष्ठति । यावदुपसरामि । (उपसृत्य) भद्रे! प्रभावति! भवतु ते मनोरथसिद्धिः ।

कलहंसिका – (ग) अय्यस्स पसादेण सिज्झइ एव्व पिअसहीए सव्वो मणोरहो ।

प्रभावती – (सप्रश्रयम्) (घ) इदं आसणं । उवविसदु अय्यो । (भद्रनटः उपविशति)

प्रभावती – (प्रतीहारीमालोक्य) (ङ) मदणिए! अत्तणो णिओअं अणुचिट्ठ ।

प्रतीहारी – (च) जं भट्टिदारिआ आणवेदि । (निष्क्रान्ता)

भद्रनटः —

कलकण्ठकलालापा कुसुमस्मितशोभिनी श्यामा ।
प्रमदवनवाटिकेयं भद्रे त्वामनुकरोतीव ॥ ६ ॥

प्रभावती – (अपवार्य) (छ) कलहंसिए! अय्यभद्दणडो पडिच्छन्दवुत्तन्तं कहं पुच्छिदव्वो ।

कलहंसिका – (विमृश्य) (ज) अहं एव्व पुच्छामि । (प्रकाशम्) अय्य! दाणिं तुमं किं वि पुच्छिदुं इच्छामो ।

भद्रनटः – किमिव ।

(क) इत इत आर्य
(ख) अयमार्यभद्रनटः परापतित एव । तदिदं चित्रपटं प्रच्छादयामि
(ग) आर्यस्य प्रसादेन सिध्यत्येव प्रियसख्याः सर्वो मनोरथः
(घ) इदमासनम् । उपविशत्वार्यः
(ङ) मदनिके! आत्मनो नियोगमनुतिष्ठ
(च) यद् भर्तृदारिका आज्ञापयति
(छ) कलहंसिके! आर्यभद्रनटः प्रतिच्छन्दवृत्तान्तं कथं प्रष्टव्यः
(ज) अहमेव पृच्छामि । आर्य! इदानीं त्वां किमपि प्रष्टुमिच्छावः

कलहंसिका--(क) अय्य ! इम सअल वि तिहुवणं सञ्चरइ भवम् । एत्थ जइ णी-
सामण्णरूवउणो तुए को वि ... विसेसो दिट्ठो, ता को सो कहिज्जउ ।

भद्रनटः--(स्वगतम्) अयमेवास्मद्विवक्षितस्य समुचितः समयः । एवन्तावत् ।
(प्रकाश प्रभावती निर्दिश्य) किमिह कथनीयम् । नन्वसौ दृश्यत एव ।

(प्रभावती लज्जा नाटयति)

कलहंसिका--(सोत्प्राशम्) (ख) अय्य ! साहु भणिअ । कि अत्थि एआरिसरूवो
पुरिसो ।

भद्रनटः—

अस्ति त्रिलोकमहितान्वयलब्धजन्मा
काश्चिद्युवा भुज...रिलोकः ।
शंसन्ति य युवतयः समवेक्ष्य साक्षात्
सौन्दर्यसारसदनाङ्गमनङ्गमेव ॥ ७ ॥

प्रभावती--(ग) किं सो देवो उद दाणओ आदु माणुसो ।

भद्रनटः—

देवेषु देवः सुश्रोणि ! दानवेषु च दानवः ।
मानुषेषु च धर्मात्मा मानुष स महाबलः ॥ ८ ॥

कलहंसिका--(घ) क उण लोअ सो अलङ्करेइ ।

भद्रनटः—

असौ चन्दनकर्पूरमल्लिकामौक्तिकत्विषा ।
साम्प्रतं कीर्तिसम्पत्त्या प्रसाधयाति मेदिनीम् ॥ ९ ॥

कलहंसिका--(ङ) तस्स महाभाअस्स पहवं णामहेअ च कहेदु भवम् ।

भद्रनटः--तर्हि श्रूयताम्—

चाटूक्तिभङ्गिचतुरैश्चतुराननाद्यै-
रभ्यर्थितः सुरगणैरवनीमुपेतः ।

(क) आर्य ! इद सकलमपि त्रिभुवन सञ्चरति भवान् । अत्र यदि निस्सामान्यरूपगुणस्त्वया कोऽप्याकृतिविशेषो दृष्टः, तत् क स कथ्यताम् ।

(ख) आर्य ! साधु भणितम् । किमस्त्येतादृशरूप पुरुषः ।

(ग) किं स देव उत दानव अथवा मानुष ।

(घ) क पुनर्लोक सोऽलङ्करोति

(ङ) तस्य महाभागस्य प्रभव नामधेय च कथयतु भवान् ।

बद्धे सह ...
सक्रीडे ... ...गो मुकुन्दः ॥ १० ॥

प्रभावती — (क) 'भअव ... ...दणन्दणो भविअ दुवारवइं अहिचिट्ठइ' त्ति सुदं मए ताद ... ...वहिणीए महेसिणो णारदस्स मुहादो ।

कलहंसिका — (ख) तदो तदो ।

भद्रनटः —

समस्तमन्त ... ... तस्नाद्भुदार सुमनोभिनन्द्य. ।
प्रद्युम्ननामा त... ... परुर्नदीनामिव पारिजात' ॥ ११ ॥

प्रभावती — (जनान्तिकम्) ... ... सुणिज्जइ एव्व मए अहिरूवजुवप्प-सगेसु गोत्तजरठीहि ... ... सो महाभाओ ।

कलहंसिका — (साकूत...) (घ) पिअसहि ! इम पज्जुण्ण हिअए धारअन्तीए खु तुए सअंवरागदो ... वि जुवजणो ओहीरिदो ।

(... ... पश्यति)

भद्रनटः — (आत्मगतम्) ... ... प्रद्युम्नस्य गुणाकर्णनेन विकसितनयनाम्बुजा कमपि दशाविशे... ...व । तदहमस्य गुणानेव कीर्तयामि ।

(प्रकाशम्)

सौन्दर्यर... ...ऽपि चराचरेषु
प्रायो बभूव ... ...न्य सृष्टौ ।
नो चेत्... ... ...नश्री.
सृज्येत कश्चिदपरोऽपि च तेन धात्रा ॥ १२ ॥

प्रभावती — (अपवार्य साश...) (ङ) अवि णाम सो च्चेअ एसो चित्तगओ होज्जइ ।

कलहंसिका — (सोत्प्रा...) (च) ज... च्च सो च्चेअ दे चित्तगओ ।

(क) 'भगवान् श्रीवत्सो ... ...नन्दनो भूत्वा द्वारवतीमधितिष्ठति' इति श्रुत मया तातसमीपवर्तिन्या महर्षे नारदस्य मुखात्

(ख) ततस्तत

(ग) सखि ! श्रूयत एव ... ... गोत्रजरतीभि कथ्यमान स महाभाग'

(घ) प्रियसखि ! इम प्रद्युम्न ... ...न्त्या खलु त्वया स्वयवरागत. सर्वोऽपि युवजनोऽवधीरित

(ङ) अपि नाम स एवैष चित्रगत भविष्यति.

(च) यत्सत्य स एव ते चित्तगत..

प्रभावती--(रोषं नाटयित्वा) (क) अवेहि [illegible] अवेहि । णं भणामि 'एसो आलेक्खगओ सो पज्जुण्णो [illegible] त्ति ।

कलहंसिका--(प्रकाशम्) (ख) अय्य ! [illegible] ।

भद्रनटः--स खलु मया कथमीदृश इति [illegible] ।

अनितरसामान्यानां कुलभवने [illegible] ।
उपमानजातमखिलं [illegible] ॥ १३ ॥

प्रभावती--(जनान्तिकम्) (ग) हला ! [illegible] इमिणा पडिच्छन्दएण सो सरिसो त्ति अय्यभद्दणड पुच्छ ।

कलहंसिका--(घ) तह । (प्रकाशम्) अय्य [illegible] तस्स कि उवमाणम् ।

(इति चित्रपट दर्शयति)

भद्रनटः--(सहर्षमात्मगतम्) दिष्ट्या [illegible] तम् । (प्रकाशम्) तस्यैव कुमारस्य प्रतिकृतिरियम् ।

प्रभावती--(सानन्दम् आत्मगतम्) (ङ) [illegible] दिट्ठिआ वड्ढसि, जदो बहुसो सुणिज्जन्तरूवगुणस्स जस्स [illegible] अहिलसिद, तस्स पडिकिदी दाणीं दिट्ठा । (तत्पूर्वमिव चित्र [illegible])

कलहंसिका--(अपवार्य) (च) पिअसहि ! फलिदो [illegible] मणोरहो ।

प्रभावती--(छ) अय्य ! कि णिमित्त तुए इमो [illegible] ।

भद्रनटः--तस्य महाभागस्य विश्लेषतसमात्मान निर्वापयितुम् ।

तच्चक्षुर्यदमुष्य तादृशमहो रूप [illegible]
तच्छ्रोत्रं वचनामृत पिबति यत् [illegible] रगाम्भोनिधेः ।
सा वाणी गुणसम्पद वदति या [illegible]
तच्चेतश्च चराचरं त्रिभुवन यत्तन्मय पश्यति ॥ १४ ॥

(क) अपेहि परिहासशीले ! अपेहि । ननु भणामि '[illegible] स प्रद्युम्नो भवेद्' इति

(ख) आर्य ! कीदृश स .

(ग) सखि ! कलहसिके ! किमनेन प्रतिच्छन्दकेन स सदृश इति आर्यभद्रनट पृच्छ

(घ) तथा । आर्य ! इद प्रतिरूप ननु तस्य [illegible]

(ङ) हृदय ! दिष्ट्या वर्द्धसे, यतो बहुश श्रूयमाणरूपगुणस्य यस्य दर्शन त्वयाभिलषित, तस्य प्रतिकृतिरिदानी दृष्टा

(च) प्रियसखि ! फलितोऽस्माक मनोरथ

(छ) आर्य ! किंनिमित्त त्वयायमालिखित

प्रभावती—(आत्मगतम्) (क) अहो पुरिसा अवि तस्स विरहं विसहिदुं[1] न पारेन्ति, किं उण अबलाओ ।

कलहंसिका—(ख) अय्य! सो महाणुभावो[2] णिएण एव्व रूवेण कहं दट्ठव्वो ।

भद्रनटः—स खलु कुमारः सम्प्रति द्वारवतीमध्यास्ते ।

प्रभावती—(अपवार्य) (ग) हला! दूरट्ठिए तस्सि अह्माण मणोरहो कहं सहलो होज्ज ।

कलहंसिका—(घ) सहि! मा एव्व भण । सहलो एव्व भविस्सदि, जदो महेसिणा दुव्वासेण 'जस्सिं तुमं बद्धभावा, सो दे भत्ता भविस्सदि'त्ति दिण्णो तुह वरो ।

प्रभावती—(सप्रार्थनम्) (ङ) सहि! एत्थ अप्पडिहदं तस्स महामुणिणो वअणं होदु ।

कलहंसिका—(च) किं एदं पत्थणिज्ज। (प्रकाशम्) अय्य! सव्वाआररमणिज्जस्स तस्स दूरदेसणिवासो अह्माण हिअअं दूमेइ ।

भद्रनटः—यदि तस्य दर्शने कुतूहलं, तत् कतिपयैरेव दिवसैर्मम विद्याप्रभावेण तं कुमारमिहानयामि ।

प्रभावती—(साशसमात्मगतम्) (छ) अवि णाम सो महाभाओ एत्थ समागदो भवे।

(प्रविश्य)

प्रतीहारी—(सप्रणामम्) (ज) भट्टिदारिए! एसो उवट्ठिदो ।

प्रभावती—(सवितर्कम्) (झ) को णु खु सो ।

(क) अहो पुरुषा अपि तस्य विरहं विसोढुं न पारयन्ति, किं पुनरबलाः

(ख) आर्य! स महानुभावो निजेनैव रूपेण कथं द्रष्टव्य

(ग) सखि! दूरस्थिते तस्मिन् अस्माकं मनोरथ कथं सफलो भवेत्

(घ) सखि! मैव भण । सफलमेव भविष्यति । यतो महर्षिणा दुर्वाससा 'यस्मिंस्त्वं बद्धभावा, स ते भर्ता भविष्यति' इति दत्तस्तुभ्यं वर

(ङ) सखि! अत्राप्रतिहतं तस्य महामुनेर्वचनं भवतु

(च) किमेतत् प्रार्थनीयम् । आर्य! सर्वाकाररमणीयस्य तस्य दूरदेशनिवासोऽस्माकं हृदयं दुनोति.

(छ) अपि नाम स महाभागोऽत्र समागतो भवेत्

(ज) भर्तृदारिके! एष उपस्थित

(झ) को नु खलु स

---

१ 'हं खु स' ग-पाठ

२. 'हाणुभा' ग-पाठ .

प्रतीहारी — (क) देवीए कञ्चुई वरदत्तो ।

प्रभावती — (ख) मदणिए! णं अविलम्बिअ पवेसअ ।

प्रतीहारी — (ग) जं भट्टिदारिआ आणवेदि (निष्क्रान्ता)

(प्रविश्य)

काञ्चुकीयः — जयतु भवती । भद्रे! उद्यानरत्ननाम्नः पुत्रीकृतस्य बालसहकारस्य प्रथमकुसुमोदयमहोत्सवमनुभवितु देवी त्वां प्रतिपालयन्ती तिष्ठति ।

कलहंसिका — (घ) जाव अह्मे देवीसआस गच्छह्म ।

प्रभावती — (अपवार्य) (ङ) हला! इद मे हिअअस्स आसासइत्तअ चित्तवड पच्छादअन्ती आअच्छ ।

भद्रनटः —

किसलयदर्शितरागस्तरुण' सहकारपादप सैषः ।
मोदयिष्याति त्वामचिराय नवेन पुष्पहासेन ॥ १९ ॥

(निष्क्रान्ता सर्वे)

इति द्वितीयोऽङ्कः ।

(क) देव्याः कञ्चुकी वरदत्त

(ख) मदनिके! नन्वाविलम्बित प्रवेशय

(ग) यद् भर्तृदारिका आज्ञापयति

(घ) यावदावा देवीसकाश गच्छाव .

(ङ) सखि! इम मे हृदयस्याश्वासयितृक चित्रपट प्रच्छादयन्त्यागच्छ.

अथ तृतीयोऽङ्कः ।

(तत प्रविशति भद्रनटः)

भद्रनटः – (सपरितोषम्)

आकर्ण्य शम्बररिपोः परमाभिरूप्यं
दृष्ट्वा च तत्प्रतिकृति दनुजेन्द्रपुत्री ।
कामेन कामपि दशामनुभाव्यमाना
यावत्समापयति सा हृदयस्थितं मे ॥ १ ॥

आवेदितश्च मया गगनपथसञ्चारिणा भगवतः कृष्णस्य वज्रपुरवृत्तान्तः । किञ्च सोऽपि कुमारः प्रद्युम्न प्रभावत्याः सौन्दर्यादिगुणसम्पदम् आत्मविषयमनुरागातिशय च मन्मुखेन श्रुत्वा सम्प्रति तद्दर्शनमेवाभिनान्छति । (सविमर्शम्) तदहमिदानी केनोपायेन ता कुमारस्य दृष्टिपथ नेष्यामि । (सस्मरणम्) समादिष्टोऽस्मि किल साम्प्रतम् 'अद्यास्मिन्वसन्तोत्सवे कोऽपि प्रबन्धः प्रयुज्यताम्' इति देवेन वज्रणाभेन । तन्महर्षिणा नारदेन विरचितं रम्भाभिसरण नाम प्रेक्षणक यावदभिनयामि । इह च मया कुमारः प्रद्युम्नो नलकूबरभूमिकां ग्राहयितव्यः । अह पुनस्तस्य विदूषको भविष्यामि । मनोवती च रम्भा भविष्यति । अयमेवापायः कुमारस्य प्रभावतीदर्शने । अपि चात्र नलकूबरमभिसरन्ती रम्भामवलोकयन्त्या दानवराजपुत्र्या मनस्तस्य प्रद्युम्नस्य सङ्गमे स्वयमेव प्रवर्तेत । (पुरतोऽवलोक्य) कथमियं प्रभावत्याः प्रियसखी कलहसिका । यावदस्यास्तदवस्थामवगच्छामि ।

(प्रविश्य)

कलहंसिका -- (सखेदम्) (क) हन्त कइआ णु एस पिअसहीए णिव्वाहीअइ मअणसन्दावो ।

भद्रनटः – (उपसृत्य) अयि ! कलहसिके ! अपि कुशल तव प्रियसख्याः ।

कलहंसिका -- (ख) जइ परं अय्यस्स पसादो होज्ज ।

भद्रनटः -- किं निर्विण्णेव कथयमि ।

(क) कदा नु एष प्रियसख्या निर्वाप्यते मदनसन्ताप

(ख) यदि परमार्यस्य प्रसादो भवेत्.

कलहंसिका -- (क) अय्य ! महन्तो मम णिव्वेदो, ज तस्स पज्जुण्णस्स पडिरूवदसणादो आरहिअ वम्महपराहीणहिअआ कं वि दसाविसेस अणुभवइ । जह---

मग्ग उज्झइ दाहिणस्स वउलामोआवह वाउणो
उत्ताणेहि करेहि रुम्भइ बला उत्तम्भिरी चन्दिमम् ।
ओवाहेइ कह वि सुण्णहिअआ आआमिणि जामिणि
पेक्खन्ती पडिरूवअ अणिमिसा त एव्व सा चिट्ठइ ॥ २ ॥

अवि अ---

फसेण व अच्चुण्हा मणम्मि कामग्गिणो जलन्तस्स ।
अहरपवालकिसलअ इमाए पव्वाअअन्ति णीसासा ॥ ३ ॥

भद्रनटः -- युज्यत एव प्रभावत्याः प्रद्युम्ने भावबन्ध ।

कलहंसिका (ख) एत्थ णवर अय्यस्स पक्खवादो एव्व पज्जुण्णदसणूसुअहिअआए पिअसहीए मअणसज्जरस्स सिसिरोवआरो ।

भद्रनटः --- अयि ! कलहसिके ! मैव निर्विण्णा भव ।

चन्द्र प्रदोष इव सर्वजनाभिनन्द्य
प्रद्युम्नमेनमहमत्र हि दर्शयित्वा ।
अह्नाय ता कुमुदिनीमिव बद्धभावा-
मामोदयेयमसुराधिपतेस्तनूजाम् ॥ ४ ॥

कलहंसिका -- (सहर्षम्) (ग) सहला होदु अय्यस्स एसा पडिण्णा ।

(क) आर्य ! महान् मम निर्वेद , यत् तस्य प्रद्युम्नस्य प्रतिरूपदर्शनादारभ्य मन्मथपराधीनहृदया कमपि दशाविशेषमनुभवति । यथा---

मार्गमुज्झति दक्षिणस्य वकुलामोदावह वायो
उत्तानाभ्या कराभ्या रुणद्धि बलदुत्ताम्यन्ती चन्द्रिकाम् ।
अपवाहयति कथमपि शून्यहृदया आयामिनी यामिनीं
पश्यन्ती प्रतिरूपकमनिमिषा तदेव सा तिष्ठति ॥ २ ॥

अपि च

स्पर्शेनेवात्युष्णा मनसि कामाग्नेर्ज्वलत. ।
अधरप्रवालकिसलयमस्या प्रम्लापयन्ति निश्वासा ॥ ३ ॥

(ख) अत्र नवरमार्यस्य पक्षपात एव प्रद्युम्नदर्शनोत्सुकहृदयाया. प्रियसख्या मदनसज्वरस्य शिशिरोपचारः

(ग) सफला भवत्वार्यस्यैषा प्रतिज्ञा.

भद्रनटः – क पुनर्गम्यते भवत्या ।

कलहंसिका – अह खु पिअसहीए तादो णाडअ दट्ठु पेक्खामण्डवं गदो ण वेत्ति जाणिदु णिउत्तह्मि । एसो देवो दाणि पेक्खामण्डवं पत्थिदो । एदं पिअसहीए णिवेदिउ गच्छामि ।

भद्रनटः – तत् त्वरितमेव प्रभावतीं देवस्य सकाशमानय । अहमपि गृहीतनैपथ्यान् शैलूषानाहूय प्रयोगदर्शनोद्युक्त देवमुपतिष्ठे । (इति निष्क्रान्तौ)

मिश्रविष्कम्भकः ।

(तत प्रविशति हसेनानुगम्यमानो वज्रणाभ कलहसिकाद्वितीया प्रभावती विभवतश्च परिवार)

वज्रणाभः – (सावलेपम्)

आहर्तुमुद्यतवतः क्रतुमश्वमेध
तातस्य तस्य वचन यदि नान्तराय ।
अद्यैव शक्रममरैरनुगम्यमानं
हत्वा ददामि बलिमाहवदेवतायै ॥ ५ ॥

स च जलाशयः सम्प्रति कृष्णावष्टम्भेन नितरा दृप्यति । (सावज्ञम्) किमनेन मनुष्यकीटेन । समाप्ते पुनस्तातकाश्यपस्य महाक्रतौ यथासमीहितमाचरिष्यामि ।

हंसः -- (स्मरणनाटितकेन सविषादम् आत्मगतम्) श्रुत हि मया सुधर्मागतेन नारदमुखात् 'प्रद्युम्नेन वज्रणाभं घातयिष्यामीति कृष्णः प्रतिज्ञातवानि'ति । अयं पुनर्निजभुजावलेपमत्त कृष्णमपि तृणाय मन्यते । किमत्र भविष्यतीति सम्प्रमुग्धोऽस्मि । अथवा वज्रणाभः खल्वसौ । (प्रकाशम्)

तुभ्यं दानवसार्वभौम ! भुवने प्राचीनदैत्याधिप-
श्लाघालङ्घनजाङ्घिकैर्गुणगणैः श्रेष्ठाय तिष्ठेत कः ।
क्षिप्तं हस्तिपकैः पुरो न हि यवग्रासं करैर्गृह्णते
यद्बाह्वोरनुचिन्त्य विक्रमविधि दिक्पालदन्तावलाः ॥ ६ ॥

वज्रणाभः -- भोश्चारणपते ! उच्यता सपरिजनो भद्रनटः 'प्रस्तूयतां प्रयोग' इति ।

(क) अह खलु प्रियसख्यास्तातो नाटक द्रष्टु प्रेक्षामण्डप गतो न वेति ज्ञातु नियुक्तास्मि । एष देव इदानीं प्रेक्षामण्डप प्रस्थितः । एतत् प्रियसख्यै निवेदयितु गच्छामि.

प्रभावती--(अपवार्य) (क) हला ! कलहंसिए ! दाणि अह्माण मणोरहसिद्धिकालण अय्यभद्दणडो दक्खिस्सदि ।

कलहंसिका--(ख) पिअसहि ! अइरेण व्व इमस्स पक्खवादेण तुह मणोरहो वि दिट्ठिवह ओआरिस्सदि ।

हंसः--(नेपथ्याभिमुखमवलोक्य) अयि ! भद्रनट ! एष दानवचक्रवर्ती प्रेक्षणक-दर्शनकृतक्षणस्तिष्ठति । तदारभ्यताम् ।

(प्रविश्य)

सूत्रधारः--

देवः स जयति जगतां मान्यः शृङ्गारदैवतं मदनः ।
यच्छक्त्या वपुरासीच्छम्भोः शैलेन्द्रकन्यकाशबलम् ॥ ७ ॥

हंसः--देव ! प्रस्तुत, यदियं द्वादशपदा नान्दी प्रवर्तिता ।

सूत्रधारः--तत्रभवत कमलयोनिजन्मनो देवर्षेर्नारदस्य कृति रम्भाभिसरणं नाम प्रेक्षणकं प्रयोक्ष्ये । ततः काश्यपवंशमुक्तामणिना भरतविद्यापारीणेन देवेन वज्रपुरपरमेश्वरेण दीयतामवधानम् ।

वज्रणाभः--इह कृतावधाना एव वयम् ।

सूत्रधारः--

देव ! दनुजाधिप ! त्वां त्रिभुवनलक्ष्मीरिव स्वयं रागात् ।
अभिरूपमभिसृतवती नलकूबरमत्र नाटके रम्भा ॥ ८ ॥

कलहंसिका--(अपवार्य साकूतस्मितम्) (ग) पिअसहि! एसो एव्व मग्गो मअण-परवसाण इत्थिआण ।

(प्रभावती अधोमुखी स्मयते)

सूत्रधारः--(समन्तादवलोक्य) अहो समुचितकारिता भगवतः सहस्रभानोः । यतः--

सायन्तनास्थानमधिष्ठितेऽद्य
दिदृक्षया प्रेक्षणकस्य देवे ।

(क) सखि ! कलहंसिके ! इदानीमस्माकं मनोरथसिद्धिकारणमार्यभद्रनटो द्रक्ष्यते.

(ख) प्रियसखि ! अचिरेणैवास्य पक्षपातेन तव मनोरथोऽपि दृष्टिपथमवतरिष्यति.

(ग) प्रियसखि ! एष एव मार्गो मदनपरवशानां स्त्रीणाम्

१. 'सार ना' क-ख. पाठ..

निह्नुत्य ताप निजमशुमाली
पतत्ययं पश्चिमवारिराशौ ॥ ९ ॥
(द्वितीयेन नेपथ्ये)
दिवसकरतापखिन्न. समधुकर. कैरवाकरो रक्तः ।
प्रतिपालयति रजन्या समागम चन्द्रहासिन्या· ॥ १० ॥

सूत्रधारः—कथमुपक्रान्त भरतपुत्रै । यदिय रम्भागमन प्रतिपालयतो विदूषकद्वितीयस्य नलकूबरस्य प्रावेशिकी ध्रुवा । तदहमप्यनन्तरभूमिकाग्रहणाय साधयामि । (निष्क्रान्त·)

स्थापना ।

(तत प्रविशाते विदूषकेण सह नलकूबर ।)

नलकूबरः—(समन्तात् पश्यन् अपवार्य सविस्मयानन्दम्) सखे! भद्रनट!
लक्ष्मी कि धुतपद्मा ज्योत्स्ना कि चन्द्रविश्लिष्टा ।
कि वा रतिर्वियुक्ता मदनेन मनोरमा केयम् ॥ ११ ॥

विदूषकः—ननु रतिरेवैपा हृदयगतेन भवता सयुक्ता च ।

नलकूबरः—भद्रनट! अपि सैवेयमस्मन्मानसराजहसी प्रभावती ।

विदूषकः—आम सैवेय सौन्दर्यसारमूलनीवी वज्रणाभकुलमङ्गलदीपिका ।

नलकूबरः—(सानुरागम्)
कान्तामेना श्रुतवते कर्णाय स्पृहयालुना ।
मनोरथश्चिराल्लब्धः पश्यता मम चक्षुषा ॥ १२ ॥

विदूषकः—कुमार! अलमतिप्रसङ्गेन, यावत् प्रकृतमनुसराव. ।

नलकूबरः—(आकारसवरण नाटयन् प्रकाशम्) सखे! भद्राङ्क! इद चैत्ररथसम्भूत सङ्केतलतामण्डप प्रविष्टानामस्माकं महती खलु वेला । कथं नाद्याप्यमरलोकवैजयन्ती मे प्रियतमा समागच्छति । (सोत्कण्ठम्)
मान्येन चैत्ररथकाननमारुतेन सन्धुक्षितस्मरहुताशनतप्तगात्रम् ।
निर्वापयिष्यति कदा नु नितम्बिनी सा पाटीरपङ्कशिशिरै. परिरम्भणैर्माम् ॥

प्रभावती—(अपवार्य) (क) हला! धण्णा खु सा इत्थिआ, जा दइएण एव्वं उक्कण्ठिज्जइ ।

(क) सखि! धन्या खलु सा स्त्री, या दयितेनैवमुत्कण्ठ्यते.

कलहंसिका— (क) पिअसहि! सो वि जुवा धण्णो, जो पिअदमाए सअं अभिसरिज्जइ ।

वज्रणाभः—(साश्चर्यम्)अहो भद्रनटस्य शैलूषपतेरभिनयचातुरी ।

स वेष सा वचोभङ्गिस्तत्तस्य तच्च चेष्टितम् ।
नलकूबर एवायं पश्यत प्रतिभाति मे ॥ १४ ॥

हंसः—देव! किमुच्यते । यस्यायमनुकरोति, मुनिजनवरप्रभावात् तत्त्वेनैव प्रेक्षकाणां प्रतिभासते ।

विदूषकः— (ख) अलं दाव ताए अणागदाए । अज्ज उण आगदाए सअलजणाणन्दइत्तिआए इमाए चन्दिमाए अत्ताणं णिव्वावेहि ।

नलकूबरः—मूर्ख! न साधु भणितम् ।

यदितो वियोगतप्ते देहे चन्द्रातपं दीप्तम् ।
अविषह्यपातमार्द्रे कलयाम्यधुना क्षते क्षारम् ॥ १५ ॥

प्रभावती—(आत्मगतम्) (ग) सच्चं दूसहो एव्व चन्दाअवो उक्कण्ठिआण ।

विदूषकः—(अपवार्य साकूतस्मितम्) कुमार! प्रकृतचन्द्रातपवर्णनस्य तवावस्थासूचनोचितमभिनेयवस्तु दिष्ट्या समापतितम् ।

नलकूबरः—भद्र! न खलु दिष्ट्या, किन्तु भवतो बुद्धिवैभवेन ।

विदूषकः—(घ) वअस्स! मम उण बह्मणीविउत्तस्स कहं सुहाअ होदि चन्दिमा ।

नलकूबरः—(सस्मितम्) इह हि को नाम भवानिव धीरः । मम हृदयजीवातुः केन चिरायते रम्भा ।

विदूषकः— (ङ) सुरलोआदो इमं केलाससिहरं आवडन्ती सा तुह वल्लहा केण वि पिसाएण वा रक्खसेण वा अन्तरा गहिदत्ति तक्केमि ।

(क) प्रियसखि! सोऽपि युवा धन्यो, यः प्रियतमया स्वयमभिसार्यते

(ख) अलं तावत् तया अनागतया । अद्य पुनरागतया सकलजनानन्ददायिन्या अनया चन्द्रिकया आत्मानं निर्वापय

(ग) सत्यं दुस्सह एव चन्द्रातप उत्कण्ठितानाम्

(घ) वयस्य! मम पुनर्ब्राह्मणीवियुक्तस्य कथं सुखाय भवति चन्द्रिका.

(ङ) सुरलोकादिदं कैलासशिखरमापतन्ती सा तव वल्लभा केनापि पिशाचेन वा राक्षसेन वान्तरा गृहीतेति तर्कयामि

१ 'सखे! भ' ग-पाठ

नलकूबरः-- (सगर्वम्) पिशाचेषु राक्षसेषु वा को नामास्मत्परिग्रहमङ्गीकरिष्यति ।

(नेपथ्ये)

(क) णाह! परित्ताआहि परित्ताआहि ।

वज्रणाभः-- (आकर्ण्य ससम्भ्रम सरोषञ्च) क एष मयि तिष्ठति वज्रणाभे पराभिद्रव करोति धनुर्धरः ।

हंसः-- महाराज! नाटकमिद्रम् । अलमत्र सरम्भेण। इयं हि नलकूबरमभिसरन्ती रम्भा मध्येमार्गं रावणेनाभिभूयमाना स्ववल्लभं शरणमाक्रन्दति । त्वयि शासितरि को नाम भयावकाश प्रजानाम् । सम्प्रति हि——

निरन्तराय परिपालितानि भुजेन ते वज्रपुरीभुजङ्ग! ।
अवाप्तकामान्यकुतोभयानि तृप्तिं चिरादश्नुवते जगन्ति ॥ १६ ॥

(वज्रणाभ सलज्ज तिष्ठति)

नलकूबरः-- (श्रवणनाटितकेन नेपथ्याभिमुखमवलोक्य सावेगम्)

म्लानच्छविर्गमनवेगतरङ्गिताङ्गी[1]
मत्तद्विपेन लुलिता वनदीर्घिकेव ।
सैषा भयातिशयचञ्चलनेत्रमीना
दुःखाकरोति हृदय सुरसुन्दरी मे ॥ १७ ॥

(प्रविश्य सम्भ्रान्ता)

रम्भा-- (ख) णाह! परित्ताआहि परित्ताआहि । (इति पादयोः पतति)

नलकूबरः-- (ससम्भ्रममुत्थाप्य) भीरु! नलकूबरे तिष्ठति कुत· परित्रातव्या भवती ।

रम्भा-- (ग) णाह! इमादो रक्खसवइणो दसकण्ठादो ।

नलकूबरः-- प्रिये! तव किमपराद्धमनेन रावणहतकेन ।

रम्भा- (घ) णाह! एत्थ तुह सआस आअच्छन्ति एसो दुट्ठरक्खसो मं अभिद्दवइ ।

वज्रणाभः-- हहह! दुरात्मनो दशमुखस्य विषयचापलम् ।

(क) नाथ! परित्रायस्व परित्रायस्व
(ख) नाथ! परित्रायस्व परित्रायस्व
(ग) नाथ! अस्माद् राक्षसपतेर्दशकण्ठात्
(घ) नाथ! अत्र तव सकाशमागच्छन्तीमेष दुष्टराक्षसो मामभिद्रवति.

---

१. 'गाविकाम्पिताङ्गी' गू.पाठ

विदूषकः—(क) सुदं एव्व केलासोवसल्ले परिकप्पिअसेणाणिवेसो णिवसइ रावणो त्ति ।

नलकूबरः—(नेपथ्याभिमुखमवलोक्य सरोपावष्टम्भम्) अरे! अरे! अनात्मज्ञ! पुलस्त्यकुलपासन! राक्षसापशद! ममापि नाम वल्लभां किमभिद्रवासि ।

नवभिरेव पुरा परितोषितो
निशिचरेन्द्र! हरस्तव मौलिभिः।
अहमसौ युधि त शरखण्डितै-
र्दशभिरप्यशनैः परितोषये ॥ १८ ॥

वज्रणाभः—अहो महानहङ्कार कुबेरात्मजस्य ।

विदूषकः—(ख) वअस्स! अल सरम्भेण । एसो खु रक्खसहदओ तुह वअण अनाअण्णन्तो विअ परम्मुहो गच्छइ ।

नलकूबरः—न खल्वनभिमुखेऽस्मिश्चापस्याधिकार, अस्ति पुन परकलत्रदूषकेऽमुष्मिन् शापस्य । (शापोदक गृहीत्वा) अयि भो! राक्षसाधम!

यदा गृह्णासि भोगेच्छुरनिच्छा कामपि स्त्रियम् ।
तदा ते शतधा मूर्धा भिन्नो भुवि पतिष्यति ॥ १९ ॥

(इति मुञ्चति)

हंसः-अनुभवतु दुराशयोऽयमात्मनो दुर्नयस्य फलम् ।

(नेपथ्ये पुष्पवृष्टिर्दुन्दुभिध्वनिश्च)

विदूषकः—(ग) भो! वअस्स! परवहूबन्दिग्गाहिणो रावणस्स तुए विइण्ण साव अणुमोदन्ति एदे वेमाणिआ ।

नलकूबरः—सखे! भद्राङ्क!

वात्यानिलेनेव दशाननेन
बलीयसा व्याकुलिताङ्गयष्टि ।
रम्भेव सम्प्रत्यपि पश्य रम्भा
कम्पोत्तरा कामपि यात्यवस्थाम् ॥ २० ॥

(क) श्रुतमेव कैलासोपशल्ये परिकल्पितसेनानिवेशो निवसति रावण इति

(ख) वयस्य! अल सरम्भेण । एष खलु राक्षसहतकस्तव वचनमनाकर्णयन्निव पराङ्मुखो गच्छति

(ग) भो! वयस्य! परवधूबन्दिग्राहिणे रावणाय त्वया वितीर्णं शपम् अनुमोदन्त एते वैमानिका

नलकूबरः--(सगर्वम्) पिशाचेषु राक्षसेषु वा को नामास्मत्परिग्रहमङ्गीकरिष्यति ।

(नेपथ्ये)

(क) णाह ! परित्ताआहि परित्ताआहि ।

वज्रणाभः--(आकर्ण्य ससम्भ्रम सरोषञ्च) क एष मयि तिष्ठति वज्रणाभे पराभिद्रव करोति धनुर्धरः ।

हंसः--महाराज ! नाटकमिदम् । अलमत्र सरम्भेण । इयं हि नलकूबरमभिसरन्ती रम्भा मध्येमार्गं रावणेनाभिभूयमाना स्ववल्लभं शरणमाक्रन्दति । त्वयि शासितरि को नाम भयावकाश प्रजानाम् । सम्प्रति हि——

निरन्तराय परिपालितानि भुजेन ते वज्रपुरीभुजङ्ग ! ।
अवाप्तकामान्यकुतोभयानि तृप्ति चिरादश्नुवते जगन्ति ॥ १६ ॥

(वज्रणाभ सलज्ज तिष्ठति)

नलकूबरः--(श्रवणनाटितकेन नेपथ्याभिमुखमवलोक्य सावेगम्)

म्लानच्छविर्गमनवेगतरङ्गिताङ्गी
मत्तद्विपेन लुलिता वनदीर्घिकेव ।
सैषा भयातिशयचञ्चलनेत्रमीना
दुःखाकरोति हृदय सुरसुन्दरी मे ॥ १७ ॥

(प्रविश्य सम्भ्रान्ता)

रम्भा-- (ख) णाह ! परित्ताआहि परित्ताआहि । (इति पादयोः पतति)

नलकूबरः--(ससम्भ्रममुत्थाप्य) भीरु ! नलकूबरे तिष्ठति कुत· परित्रातव्या भवती ।

रम्भा--(ग) णाह ! इमादो रक्खसवइणो दसकण्ठादो ।

नलकूबरः--प्रिये ! तव किमपराद्धमनेन रावणहतकेन ।

रम्भा- (घ) णाह ! एत्थ तुह सआस आअच्छन्ति एसो दुट्ठरक्खसो मं अभिद्दवइ ।

वज्रणाभः--हहह ! दुरात्मनो दशमुखस्य विषयचापलम् ।

(क) नाथ ! परित्रायस्व परित्रायस्व
(ख) नाथ ! परित्रायस्व परित्रायस्व
(ग) नाथ ! अस्माद् राक्षसपतेर्दशकण्ठात्
(घ) नाथ ! अत्र तव सकाशमागच्छन्तीमेष दुष्टराक्षसो मामभिद्रवति.

---

१. 'गाविकाम्पेताङ्गी' गू.पाठ

कलहंसिका - (सस्मितम्) (क) पिअसहि ! रम्भामग्ग अणुसरदु होदी ।

प्रभावती -- (ख) हला ! अदीसन्तो जणो कह अहिसरिदव्वो ।

कलहंसिका - (ग) पिअसहि ! किं विम्हरिद 'अत्तणो विज्जाप्पहावेण बाहिरुज्जाणे पज्जुण्ण दसेमि' त्ति अय्यभद्दणडस्स वअणम् ।

हंसः -- यदाह देव । तत्प्रयोगदर्शनविस्मयाक्षिप्तहृदयानामविदित एवास्माकमतीत: काल । (परितोऽवलोक्य) अये प्रौढिमारूढा प्रदोषलक्ष्मी । सम्प्रति हि—

ज्योत्स्नाम्भःस्नपितमिद विभाति विश्व
स्यन्दन्ते शशिमणिभित्तय. समन्तात् ।
स्वादिष्ठान् सुखमुपभुज्य चन्द्रपादान्
सौधाग्रस्थलमधिशेरते चकोरा ॥ २३ ॥

वज्रणाभः—हस ! तर्हि वासभवन गच्छाव ।

(निष्कान्ता सर्वे)

इति तृतीयोऽङ्कः ।

(क) प्रियसखि ! रम्भामार्गमनुसरतु भवती

(ख) सखि ! अदृश्यमानो जन: कथमभिसर्तव्य.

(ग) प्रियसखि ! किं विस्मृतम् 'आत्मनो विद्याप्रभावेण बाह्योद्याने प्रद्युम्न दर्शयामि' इत्यार्यभद्रनटस्य वचनम्

अथ चतुर्थोऽङ्कः ।

(तत प्रविशति काञ्चुकीय)

काञ्चुकीयः—(सनिर्वेदम्)

मूकीभवन् क्षितिपते. परिहासगोष्ठ्या
समन्त्रणेषु सचिवैर्बधिरायमाण ।
अन्त·पुरेष्वनिशमन्धवदाचरश्च
धिक्कष्टमेष दिवसानतिवाहयामि ॥ १ ॥

अहो अतिदुस्सहता घर्मसमयस्य । सम्प्रति हि—

प्रादुर्भवन्नेव पतिर्दिनाना वमत्यय वह्निकणान् मयूखैः ।
निदाघतप्तो निखिलानि भूतान्याशसते वारिमयानि लोकः ॥ २ ॥

आदिष्टोऽस्मि देव्या यथा 'यदा खलु वत्सा प्रभावती मदनोत्सवमनुभूय बाह्योद्यानादागतवती, तदाप्रभृत्यस्वस्थशरीरा वर्तते । अद्य कीदृशी तस्याः समवस्थेति ज्ञात्वा समागच्छ' इति । दृष्टा च मया प्रमदवनदीर्घिकानिकटे कलहंसिकया चित्तन्यस्तसन्तापाद्विशुष्यन्ती क्रियमाणशिशिरोपचाराकमप्यवस्थाविशेषमनुभवन्ती कुमारी । अद्य खलु—

स्तनकलशयोर्न्यस्त तापाद्विशुष्यति चन्दन
किसलयमयी शय्या म्लानि भजत्युपमर्दनात् ।
नवबिसलताहारो दाहादुपैति विवर्णता
तनुरपि कृशा तस्याश्चान्द्री कलेव विभाव्यते ॥ ३ ॥

किन्निमित्तमिदमस्वास्थ्यमस्याः ।

दीर्घोष्णनिश्वसितदर्शितचित्तखेद
तत्तादृशं कमपि सञ्जनयन् विकारम् ।
क्लिश्नाति किं नु मदनो नवयौवनां ता
किं वा निसर्गसुकुमारतनुं निदाघः ॥ ४ ॥

(निपुण निरूप्य) तस्यास्तादृशदशाविपाकस्य न घर्मस्तावत् कारणम् । यदिदानीम्—

स्मृत्वेव यत्किमपि चेतसि मीलिताक्षी
रोमाञ्चकञ्चुकितपाण्डुरगण्डरेखा ।

स्मेरानना विसृजती मुहुरश्रुबिन्दू-
न्न्यादृशी वपुषि कान्तिमसौ बिभर्ति ॥ ५ ॥

तदियमिदानीं मदनबाणलक्षीभूतेति तर्कयामि । धन्यः स खलु युवा, यमियमवधीरितसमस्ततरुणसमाजेन हृदयेनानवरतं धारयति । (साशसम्) अपि नाम विधिरस्या मनोरथफलं सम्पादयेत् । अथ वा तत्तादृशशीलगुणशालिन्या प्रभावत्याः को नाम मनोरथो दुर्लभः स्यात् । यावदस्याः समवस्थामावेदयितुं देव्याः सकाशं गच्छामि । (निष्क्रान्तः)

शुद्धविष्कम्भकः ।

(ततः प्रविशति प्रभावती कलहंसिका च)

कलहंसिका--(क) पिअसहि ! अह्माण महन्तो खु उवआरो किदो मअणूसवेण, जत्थ हु वाहिरुज्जाणगदाहिं अह्मेहिं चिरं आलक्खिअदंसणो सो महाभाओ दिट्ठो ।

प्रभावती-- (ख) हला ! कलहंसिए ! अय्यभद्दणडप्पसादलद्धेण इमस्स पच्चक्खमअणस्स दंसणमहूसवेण एव्व सो मअणूसवो सवुत्तो ।

कलहंसिका--(ग) साहु भणिअं पिअसहीए ।

प्रभावती--(घ) हला ! ण सव्वो सव्वत्थ कुसलो, जं सअलकलाविअड्ढेण अय्यभद्दणडेण वि तं महाभाअं जहरूवं आलिहिदुं ण पारिदं ।

कलहंसिका--(ङ) आम पिअसहि ! आम, सव्वस्स वि आकिदी आलेक्खम्मि अब्भहिअसोहा लक्खिज्जइ, इमस्स उण विवरीदा दिट्ठा ।

(क) प्रियसखि ! अस्माकं महान् खलूपकारः कृतो मदनोत्सवेन, यत्र खलु बाह्योद्यानगताभ्यामावाभ्यां चिरमालेख्यदर्शनः स महाभागो दृष्टः

(ख) सखि ! कलहंसिके ! आर्यभद्रनटप्रसादलब्धेनास्य प्रत्यक्षमदनस्य दर्शनमहोत्सवेनैव स मदनोत्सवः संवृत्तः

(ग) साधु भणितं प्रियसख्या.

(घ) सखि ! न सर्वः सर्वत्र कुशलः, यत् सकलकलाविदग्धेनार्यभद्रनटेनापि तं महाभागं यथारूपमालिखितुं न पारितम्

(ङ) आम प्रियसखि ! आम, सर्वस्याप्याकृतिरालेख्येऽभ्यधिकशोभा लक्ष्यते, अस्य पुनर्विपरीता दृष्टा.

प्रभावती —— (क) साहु णिरूविद। हला! अ[illegible]व जण अहिलसन्ती अत्तणो वि अह लज्जेमि।

कलहंसिका —— (ख) पिअसहि! जाणिदो एव्व तस्स भावो।

प्रभावती ——(ग) केरिसो।

कलहंसिका — (घ) जारिसो तस्सि पिअसहीए।

प्रभावती ——(ङ) मणोरहेणं किं णाम ण सम्भाविज्जइ।

कलहंसिका —— (च) ण अह जहादिट्ठ एव्व भणामि।

मअणूसवम्मि ताहे अह्मासु गदासु वाहिरुय्याणम्।
विह्मअपरवसहिअओ ठाइ चिरं अणिमिसो एसो॥ ६॥

प्रभावती -- (छ) हला! तारिसेण मअणूसवेण कस्स णाम हिअअ ण विह्माविज्जइ।

कलहंसिका—— (ज) पिअसहि! सअं एव्व पेक्खदु होदी। तदआ खु सो पज्जुण्णो विह्मअरसणिप्फन्दपह्मराईहि कुदूहलवसतरलमन्थरताराएहि पहरिसहरुल्लसन्तकुडिलभूमआलएहि हिअआणुराअपिसुणेहि कडक्खविक्खेवेहि कुवलइददिसाहोओ णिरन्तरुग्गअपुलअपरिभूसिदसअलसरीरो ठाविदो किं मअणूसवेण अह मम वअणेणं।

प्रभावती ——(झ) ण सहावसिद्धा तस्स ते विलासा।

(क) साधु निरूपितम्। सखि! अज्ञातभाव जनमभिलपन्त्यात्मनोऽप्यहं लज्जे

(ख) प्रियसखि! ज्ञात एव तस्य भाव

(ग) कीदृश

(घ) यादृशस्तस्मिन् प्रियसख्या

(ङ) मनोरथेन किं नाम न सम्भाव्यते.

(च) नन्वहं यथादृष्टमेव भणामि

मदनोत्सवे तदा अस्मासु गतासु बाह्योद्यानम्।
विस्मयपरवशहृदयास्तिष्ठति चिरमनिमिष एष॥

(छ) सखि! तादृशेन मदनोत्सवेन कस्य नाम हृदय न विस्माप्यते

(ज) प्रियसखि! स्वयमेव पश्यतु भवती। तदा खलु स प्रद्युम्नो विस्मयरसनिष्पन्दपक्ष्मराजिभि कुतूहलवशतरलमन्थरतारकै प्रहर्षभरोल्लसत्कुटिलभ्रूमण्डलकै. हृदयानुरागपिशुनै कटाक्षविक्षेपै कुवलयितदिशाभोगो निरन्तरोद्गतपुलकपरिभूषितसकलशरीर स्थापित किं मदनोत्सवेन अथ मम वदनेन

(झ) ननु स्वभावसिद्धास्तस्य ते विलासा

कलहंसिका — (क) पिअसहि! तइआ तुह वि साहाविआ एव्व ।

प्रभावती — (ख) का णाम सा इत्थिआ, जा इम वि एव्व उक्कण्ठावेइ ।

कलहंसिका - (ग) पिअसहि! तह्विहरूदसोहग्गस्स तस्स एआरिसकन्तिसम्पआए तुए विणा का णाम उक्कण्ठाकालण ।

प्रभावती-- (घ) सो किल दसणसमए वि चिरआलुक्कण्ठिओ विअ पण्डरकिसस-रीरो लक्खिओ ।

कलहंसिका — (ङ) ण सवणपच्चक्खिदाए तुए पज्जुस्सुअहिअअस्स से किअन्तो कालो ।

प्रभावती — (च) हला! मइ सिणेहेण एव्व तुम एव्व भणासि ।

कलहंसिका - (छ) पिअसहि! अय्यभद्दणडेण वि मम णिवेदिआ तस्स समवत्था ।

प्रभावती — (ज) कह विअ ।

कलहंसिका —

(झ) कादु ण से महइ मज्जणलेवणाइ
सोहत्थल ण अ विलग्गइ चन्दभीदो ।
सङ्गीदअ ण अ सिलाहइ कि बहूहि
सव्व वि णिन्दइ तुम हिअए वहन्तो ॥ ७ ॥

प्रभावती — (स्वगतम्) (ञ) हिअअ! दाणि तुए समस्ससिदव्व ।
(प्रकाशम्) हला! कलहंसिए! कि तस्स महाभाअस्स पुणो दसणमहूसवो लद्धो भवे ।

(क) प्रियसखि! तदा तवापि स्वाभाविका एव
(ख) का नाम सा स्त्री, यममप्येवमुत्कण्ठयति.
(ग) तथाविधरूपसौभाग्यस्य तस्यैतादृशकान्तिसम्पदा त्वया विना का नामोत्कण्ठाकारणम्
(घ) स किल दर्शनसमयेऽपि चिरकालोत्कण्ठित इव पाण्डरकृशशरीरो लक्षित
(ङ) ननु श्रवणप्रत्यक्षितया त्वया पर्युत्सुकहृदयस्यास्य कियान् काल
(च) सखि! मयि स्नेहेनैव त्वमेव भणसि
(छ) प्रियसखि! आर्यभद्रनटेनापि मम निवेदिता तस्य समवस्था
(ज) कथमिव
(झ) कर्तु न स इच्छति मज्जनलेपनानि सौधस्थल न च विलगति चन्द्रभीत ।
सङ्गीतक न च श्लाघते कि बहुभि सर्वमपि निन्दति त्वा हृदये वहन ॥
(ञ) हृदय! इदानीं त्वया समाश्वसितव्यम्
सखि! कलहंसिके! कि तस्य महाभागस्य पुनर्दर्शनमहोत्सवो लब्धो भवेत्.

कलहंसिका – (क) पिअसहि! अइरा एव्व त दक्खिस्ससि, 'जदो एत्थ कमलिणी-तीरलदामण्डवम्मि पज्जुण्ण आणइस्स' ति अय्यभद्दणडेण मे कहिअ।

प्रभावती —— (सप्रार्थनमात्मगतम्) (ख) अवि णाम मह हिअअसञ्जीवणं सो महाभाओ एत्थ समागदो होज्ज।

(तत प्रविशति कामयमानावस्थ प्रद्युम्नो भद्रनटश्च)

प्रद्युम्नः – (सस्मरण सौत्सुक्यञ्च)

अद्यापि मानसमनन्यपर मदीय
तस्मै प्रयोगविधये स्पृहयत्यतीव।
ता यस्तदा मम हि दर्शयति स्म कान्ता
त्रैलोक्यसवननशक्तिमिवात्मयोने ॥ ८ ॥

भद्रनटः —— कुमार! तदा किल प्रेक्षामण्डपे नलकूबरवेषधारिणस्ता हृदयवल्लभा चिराय पश्यतस्तवैव केवल चक्षुश्चरितार्थमासीत्, बाह्योद्याने पुन परस्परदर्शनमहोत्सवमनुभवतोरुभयोरपि वाम्।

प्रद्युम्नः —— तदानीमपि ममैवेति कथनीयम्।

बाह्योद्याने सह परिजनैस्तत्र सङ्क्रीडमाना
दृष्टा मध्ये दनुजसुदृशामुत्सवव्याप्तानाम्।
पश्यन्ती मा परिचितमिव स्नेहपर्याकुलाक्षी
सा मे सम्प्रत्यपि सुवदना चक्षुषो सन्निधत्ते ॥ ९ ॥

भद्रनटः – ननु सुमहानेव परिचय. कुमारेण सह प्रभावत्या –

गुणेषु दृष्ट्वा प्रथम श्रुतेषु पश्चादसौ चित्रपटे भवन्तम्।
अजस्रमन्तर्मदनातुराङ्गी दधाति दैत्याधिपतेस्तनूजा ॥ १० ॥

प्रद्युम्नः – भद्र! अहमपि तामेव मनसि कुर्वाण कथञ्चपि जीवित धारयामि। (मदनाकूतमभिनीय) अहो विपर्यस्यन्ति भावा कामयमानानाम्। तथा हि ——

हुताशनति मे पतन् वपुषि हन्त चन्द्रातप
शनै क्रकचति स्पृशन् कमलिनीतरङ्गानिल ।

(क) प्रियसखि! अचिरादेव त द्रक्ष्यसि, यत 'अत्र कमलिनीतीरलतामण्डपे प्रद्युम्नमानेष्यामि' इत्यार्यभद्रनटेन मे कथितम्

(ख) अपि नाम मम हृदयसञ्जीवन स महाभागोऽत्र समागतो भवेत्,

विहारशुकमण्डल श्रवणशूलति व्याहरं:
स्तथा विषसमर्पणत्यहह चन्दनालेपनम् ॥ ११ ॥

भद्रनटः—अमी तावल्लब्धदयितासमागमे त्वयि स्वभाव एव स्थास्यन्ति ।

प्रद्युम्नः—क्वेदानी मदीक्षणचकोरचन्द्रिका सा भवेत् ।

भद्रनटः—कलहसिकामुखसङ्क्रान्तेन मद्वचनेन सा प्रभावती प्रमदवनदीर्घिका-तीरवर्तिसङ्केतलतामण्डपमधितिष्ठति । तावत् तत्र गच्छाव ।

प्रद्युम्नः—(सोत्कण्ठम्)

कर्णे सुधा चक्षुषि कौमुदी ता
चित्ते च जीवातुमह मृगाक्षीम् ।
पश्यामि भूयोऽप्यधुनैव गाढ
मज्जामि सम्मोदमहाम्बुराशौ ॥ १२ ॥

भद्रनटः—इद तत् प्रमदवन, यावत् प्रविशाव ।

प्रद्युम्नः—(स्पर्शसुखमभिनीय)

असौ वर्षन्नारात् कुमुदसरसीशीकरलवान्
लतादोलारूढा किमपि चलयन् षट्पदवधू ।
अनङ्गार्तैरङ्गैरहह दयिताश्वाससुरभि
परिष्वक्तु *शक्य प्रमदवनपर्यन्तपवन ॥ १३ ॥

(प्रवेश नाटयत)

भद्रनटः—(पुरो निर्दिश्य) इयमत्र वज्रणाभनन्दिनी कलहसिकया किमपि मन्त्रयमाणा तिष्ठति । यावदिहैव स्थित्वानयोर्विस्रम्भजल्पितान्याकर्णयाव ।

प्रद्युम्नः—तर्हि लतान्तर्हितौ भवाव ।

भद्रनटः—(सस्मितम्) अहो कुमारस्य मदनपारवश्यम्—

तिरस्करण्या प्रच्छन्नमात्मान नावगच्छाति ।
न किञ्चिदपि पश्यन्ति रागान्धमनसो जनाः ॥ १४ ॥

प्रद्युम्नः—(लज्जा नाटयन्नग्रतो निर्वर्ण्य सहर्षम्)

इयमिह मदनकृशाङ्गी परिणतशरकाण्डपाण्डुरच्छाया ।
पुष्णाति कुतुकमक्ष्णो शाणोल्लिखितेव मौक्तिकशलाका ॥ १५ ॥

शक्यमित्यव्यय सुबन्तप्रतिरूपकम् । प्रमदवने प्रियाया सन्निधानात् तत्पर्यन्तपवनस्य प्रद्युम्न प्रति सुखस्पर्शत्व बोध्यम्

कलहंसिका – (क) पिअसहि! अइरा एव्व त दक्खिस्सस्सि, 'जदो एत्थ कमलिणीतीरलदामण्डवम्मि पज्जुण्ण आणइस्स' ति अय्यभद्दणडेण मे कहिअ ।

प्रभावती — (सप्रार्थनमात्मगतम्) (ख) अवि णाम मह हिअअसञ्जीवणं सो महाभाओ एत्थ समागदो होज्ज ।

(तत प्रविशति कामयमानावस्थ प्रद्युम्नो भद्रनटश्च)

प्रद्युम्नः – (सस्मरण सौत्सुक्यञ्च)

अद्यापि मानसमनन्यपर मदीय
तस्मै प्रयोगविधये स्पृहयत्यतीव ।
ता यस्तदा मम हि दर्शयति स्म कान्ता
त्रैलोक्यसवननशक्तिमिवात्मयोने ॥ ८ ॥

भद्रनटः — कुमार! तदा किल प्रेक्षामण्डपे नलकूबरवेपधारिणस्ता हृदयवल्लभा चिराय पश्यतस्तवैव केवल चक्षुश्चरितार्थमासीत्, बाह्योद्याने पुन परस्परदर्शनमहोत्सवमनुभवतोरुभयोरपि वाम् ।

प्रद्युम्नः — तदानीमपि ममैवेति कथनीयम् ।

बाह्योद्याने सह परिजनैस्तत्र सङ्क्रीडमाना
दृष्टा मध्ये दनुजसुदृशामुत्सवव्याप्रतानाम् ।
पश्यन्ती मा परिचितमिव स्नेहपर्याकुलाक्षी
सा मे सम्प्रत्यपि शुवदना चक्षुषो सन्निधत्ते ॥ ९ ॥

भद्रनटः – ननु सुमहानेव परिचय. कुमारेण सह प्रभावत्या –

गुणेषु दृष्ट्वा प्रथम श्रुतेषु पश्चादसौ चित्रपटे भवन्तम् ।
अजस्रमन्तर्मदनातुराङ्गी दधाति दैत्याधिपतेस्तनूजा ॥ १० ॥

प्रद्युम्नः – भद्र! अहमपि तामेव मनसि कुर्वाण कथमपि जीवित धारयामि । (मदनाकूतमभिनीय) अहो विपर्यस्यन्ति भावा कामयमानानाम् । तथा हि—

हुताशनति मे पतन् वपुषि हन्त चन्द्रातप
शनै क्रकचति स्पृशन् कमलिनीतरङ्गानिल ।

(क) प्रियसखि! अचिरादेव त द्रक्ष्यसि, यत 'अत्र कमलिनीतीरलतामण्डपे प्रद्युम्नमानेष्यामि' इत्यार्यभद्रनटेन मे कथितम्

(ख) अपि नाम मम हृदयसञ्जीवन स महाभागोऽत्र समागतो भवेत्,

प्रद्युम्नः — अनन कलहंसिकावचनेन सशयान्निवर्तितास्मि । (अग्रतो दृष्ट्वा) अद्य पुनर्जीवितसशय समापतित । पश्य—

विकिरन् किरणैर्विषस्फुलिङ्गान्
  विदधानो बलवैभव स्मरस्य ।
अपमृत्युरय वियोगभाजा
  हरिणाङ्क प्रथमादुदेति शैलात् ॥ १७ ॥

भद्रनटः — कुमार ! कुलगुरुस्ते चन्द्रमा' साम्प्रतमानुकूल्यमिवाचरति । तथा हि —

हरति तिमिरमारादक्षिसरोधक ते
  प्रकटयितुमिवाय दानवाधीशपुत्रीम् ।
परिमलमिव दातु गन्धवाहोपनेय
  दलयति च कराग्रैर्दीर्घिकाकैरवाणि ॥ १८ ॥

प्रद्युम्नः — तदा खल्वयमनुकूल, अमुष्येव यदा मम समागम प्रेयस्या । सम्प्रति हि—

अन्त कलङ्कममदिश्य वहन् विषाद-
  मापाण्डुरच्छविरसौ परिधूसराङ्ग. ।
कृच्छ्रादतीत्य दिवस समुपोढरागो
  दिष्ट्या समेत्य रमते निशया शशाङ्क' ॥ १९ ॥

भद्रनटः — यावदद्यैव भवानपि प्रियया सङ्गच्छते ।

प्रभावती — (क) हला ! एस कालो मम जीविअस्स कालो समुवट्ठिओ,
विरइअकुमुउल्लासो जोह्लालच्छीए पप्फुरन्तीए ।
पज्जुण्णो विअ चन्दो जस्सिं मह एव्व कुणइ सन्दाव ॥ २० ॥

कलहंसिका — (ख) पिअसहि ! दुवे वि झत्ति एव्व तुह णिव्वुदिअरा भविस्सन्ति ।

प्रभावती — (ग) कह मम मन्दभाआए इद भवे । (तापातिशय नाटयन्ती सस्कृतमाश्रित्य)

(क) सखि ! एष कालो मम जीवितस्य काल समुपस्थित ,
विरचितकुमुदोल्लासो ज्योत्स्नालक्ष्म्या प्रस्फुरन्त्या ।
प्रद्युम्न इव चन्द्रो यस्मिन् ममेव करोति सन्तापम् ॥

(ख) प्रियसखि ! द्वावपि झटित्येव तव निर्वृतिकरो भविष्यत .

(ग) कथ मम मन्दभागाया इद भवेत्

अमी शीताः स्वभावेन जगदाह्लादना सुखा ।
दहन्ति मम गात्राणि किन्तु चन्द्रगभस्तय ॥ २१ ॥

किञ्च

प्रकृत्या शीतलो वायुर्नानापुष्परजोवह ।
दावानलसदृक्षो मा दहतीत्यद्भुतान्तरम् ॥ २२ ॥

(इति दीर्घमुष्ण च निश्वस्य मूर्च्छा नाटयति)

कलहंसिका-- (क) हद्धि हद्धि अइभूमि गदो से मअणसन्दावो । हला ! समस्ससिहि समस्ससिहि । (इति नाट्येन शिशिरोपचार करोति)

भद्रनटः-- (ससभ्रमम्) कुमार ! किं विलम्बसे । सपदि समाश्वासय तावदिमामात्मसन्दर्शनेन । अद्य खल्वमुष्या.—

लाजस्फोट स्फुटति कुचयोर्हन्त मुक्ताकलाप
　क्लता शय्या नवकिसलयैर्भस्मभूय प्रयाति ।
शोष गच्छत्यलघु हृदये न्यस्तमौशीरमम्भ-
　स्तस्यास्ताप शमयितुमल त्वदङ्गाश्लेष एव ॥ २३ ॥

प्रभावती-- (समाश्वस्य) (ख) सहि ! अल इमिणा उद्दीविअमअणसज्वरेण सिसिरोवआरविहिणा ।

कलहंसिका-- (सखेदम्) (ग) को एत्थ पडिआरो भवे ।

प्रभावती-- (घ) णत्थि मे हदासाए अण्णो मरणादो, ज दाणि तस्सि दुल्लहम्मि जणे उक्कण्ठिअहिअअ म पञ्चेहि वि सरेहि मअणो पहरइ ।

प्रद्युम्नः-- (तिरस्करणीमपनीय सहसोपसृत्य)

अयथार्थमेव मन्ये प्रणयिनि ! मदनस्य पञ्चबाणत्वम् ।
निपतन्ति मम शरीरे शत शत सायकास्तस्य ॥ २४ ॥

प्रभावती-- (विलोक्य ससम्भ्रममुत्थातुमिच्छति)

(क) हा धिक् हा धिग् अतिभूमि गतोऽस्या मदनसन्ताप । सखि ! समाश्वसिहि समाश्वसिहि

(ख) सखि ! अलमनेनोद्दीपितमदनसज्वरेण शिशिरोपचारविधिना

(ग) कोऽत्र प्रतीकारो भवेत्

(घ) नास्ति मे हताशाया अन्यो मरणाद्, यदिदानीं तस्मिन् दुर्लभे जने उत्कण्ठितहृदयां मा पञ्चभिरपि शरैर्मदन. प्रहरति.

प्रद्युम्नः—अयि! मुग्धे! अलमलमायास्य दुस्सहतापकर्शितानि स्वभावसुकुमाराण्यङ्गानि ।

भद्रनटः—(तिरस्करिण्यपनयनाटितकेन पुरत स्थित्वा) अपि कुशल कलहंसिकाद्वितीयायाः प्रद्युम्नसुकृतपरिणतेः ।

कलहंसिका—(सहर्षम्) (क) कह एस अणब्भवरिसो । अवि सागदं अय्यभद्दणडसहअरस्स पहावदीमणोरहस्स ।

प्रद्युम्नः—अद्य खलु भवत्योर्दर्शनेन ।

कलहंसिका—(ख) इद पल्लवासण अलङ्करिज्जउ ।

(उभावुपविशत)

प्रभावती—(लज्जावनतमुखी तिष्ठति)

प्रद्युम्नः—(साभिलाषम्)

रमणीयैर्गुणै· क्रीत तव दानवनन्दिनि! ।
पद्मकान्तिमुषा दृष्ट्या पश्य दासमिम जनम् ॥ २९ ॥

प्रभावती—(स्वगतम्) (ग) दसण विअ वअण वि से महाभाअस्स महुर ।

कलहंसिका—(घ) वअस्स! एसा खु दिट्ठीए णिमेसप्पच्चूह असहन्ती हिअएण तुमं पेक्खइ एव्व ।

भद्रनटः—साधु कलहसिके! साधु ।

प्रभावती—(सरोषम्) (ङ) हला! असम्बद्धप्पलाविणि! इदो अवसर तुम ।

भद्रनटः—(सोत्प्राशम्) अयि! मुग्धे! कुप्यतु भवती निजायैव देहाय ।

अयमानन्दजैर्बाष्पैः पुलकैश्च निरन्तरैः ।
अन्तर्गूढां तवावस्थामावेदयति नः स्वयम् ॥ २६ ॥

प्रभावती—(च) कह अय्यो वि कलहसिआमग्ग अणुसरइ ।

(क) कथमेष अनभ्रवर्षः । अपि स्वागतमार्यभद्रनटसहचरस्य प्रभावतीमनोरथस्य

(ख) इद पल्लवासनमलङ्क्रियताम्

(ग) दर्शनमिव वचनमप्यस्य महाभागस्य मधुरम्

(घ) वयस्य! एषा खलु दृष्टे निमेषप्रत्यूहमसहमाना हृदयेन त्वा पश्यत्येव

(ङ) सखि! असम्बद्धप्रलापिनि! इतोऽपसर त्वम्

(च) कथमार्योऽपि कलहंसिकामार्गमनुसरति

भद्रनटः --

गौरीव चन्द्रचूडं कमलेव हरिं शचीव पुरुहूतम् ।
प्रद्युम्नमेत्य दयितं चिरमिह काल रमस्व रम्भोरु! ॥ २७ ।

प्रभावती -- (क) अय्य ! तं भणाहि, ज जुज्जइ गुरुजणपरतन्ताण कुलकण्णआण ।

कलहंसिका - (ख) ण एस तुह गुरु एव्व अय्यभद्दणडो, ता इमस्स वअण अणुचिट्ठ ।

भद्रनटः -- युक्तमेवाभिहित मया । यत —

परस्परप्रेमनिबद्धचेतस·
समानशीलान्वयरूपसम्पदः ।
विवाहमाहुर्मिथुनस्य सूरयः
कुमारि ! गान्धर्वमवद्यवर्जितम् ॥ २८ ॥

प्रभावती -- (अपवार्य) (ग) सहि ! अलङ्घणिज्ज खु अह्माण अय्यस्स वअण ।

कलहंसिका -- (घ) अहइ । किञ्च सुणिज्जन्ति पुराणेसु गन्धव्वविवाहपरिणीदाओ बहवीओ कण्णआओ ।

भद्रनटः -भोः कुमार !

इदमिह लतागेहं वैवाहिकं तव मण्डपं
मधुकरकुलारावो मङ्गल्यदुन्दुभिनिस्वनः ।
तरुभिरभित कीर्णो लाजाञ्जलिः कुसुमोत्कर
स्मरहुतवह· साक्षी पाणौ करोतु भवानिमाम् ॥ २९ ॥

(इति प्रद्युम्नस्य पाणौ प्रभावत्या पाणिमपर्यति)

प्रद्युम्नः -- (सहर्षोल्लासम्) यथाह भवान् (इति गृहीत्वा स्पर्शसुखमभिनीय)

स्पर्शोऽयमायताक्ष्याः सर्वाङ्गीण इव चन्दनालेपः ।
शिशिरयति साम्प्रत मे मदनज्वरकर्शितानि गात्राणि ॥ ३० ॥

(क) आर्य ! तद् भण, यद्युज्यते गुरुजनपरतन्त्राणा कुलकन्यकानाम्

(ख) नन्वेष तव गुरुरेवार्यभद्रनट , तदस्य वचनमनुतिष्ठ.

(ग) सखि! अलङ्घनीय खल्वस्माकमार्यस्य वचनम्

(घ) अथकिम् । किञ्च श्रूयन्ते पुराणेषु गान्धर्वविवाहपरिणीता बह्वय कन्यका .

प्रभावती — (स्वगतम्) (क) अम्महे दाणिं अमुअसाअरणिमग्गं विअ मम हि-अअं कं पि दसं अणुभवइ ।

कलहंसिका — (ख) वअस्स ! दाणिं विअ सव्वदा तुए णीसामण्ण एसा बहुमं-ण्णिज्जउ ।

प्रद्युम्नः — किमिदं प्रार्थ्यते ।

सुकृतैरेव लब्धा यास्त्वत्सख्याः कलहंसिके ! ।
अद्य प्रभृति यत्सत्यमाज्ञाकरमवेहि माम् ॥ ३१ ॥

(उभे परस्परमवलोक्य हर्षं नाटयतः)

भद्रनटः — (सदृष्टिक्षेपम्) अयि ! कलहंसिके ! साम्प्रतमनयोर्वधूवरयोर्मङ्गलाचरण-विधानार्थं गच्छाव ।

कलहंसिका — (ग) जुज्जइ । (इत्युभौ निष्क्रान्तौ)

प्रभावती — (घ) कहं मं एआइणीं उज्झिअ गदा एव्व । (इति प्रस्थिता)

प्रद्युम्नः — अलमावेगेन ।

परिचर्यैकपरस्ते सविधे तन्वाङ्गि ! तिष्ठति जनोऽयम् ।
स्तनभारवहनखिन्नं कथमिह गमनेन खेदयसि मध्यम् ॥ ३२ ॥

(इति बलादेनां निवर्तयति)

प्रभावती — (ङ) अय्य ! विअड्ढमहिलाजणसमुइदेहिं वअणेहिं किन्ति मुद्धसहावं मं पआरेसि । मुञ्च दाव । अहं खु पिअसहिं अणुसरिस्सं ।

प्रद्युम्नः — (सानुनयम्)

तावत् तिष्ठतु भवती साध्वसमपहाय तन्वाङ्गि ! ।
यावद् भवामि धन्यः पीत्वा स्वैरमधरामृतरसं ते ॥ ३३ ॥

(इति मुखमस्याः समुन्नमयितुमिच्छति)

(क) अहो इदानीममृतसागरनिमग्नमिव मम हृदयं कामपि दशामनुभवति
(ख) वयस्य ! इदानीमिव सर्वदा त्वया निस्सामान्यमेषा बहुमान्यताम्
(ग) युज्यते.
(घ) कथं मामेकाकिनीमुज्झित्वा गतावेव
(ङ) आर्य ! विदग्धमहिलाजनसमुचितैर्वचनैः किमिति मुग्धस्वभावां मां प्रतारयसि । मुञ्च तावत् । अहं खलु प्रियसखीमनुसरिष्यामि.

'माणिज्ज' ग-पाठः.

(नेपथ्ये)

(क) इदो इदो अय्यो ।

प्रभावती-- (ख) (श्रवणनाटितकेन नेपथ्याभिमुखमवलोक्य ससम्भ्रमम्) एसो दाणि अम्बाए कञ्चुई वरदक्खो कलहंसिआए उवदिट्ठमग्गो इदो एव्व उ अच्छइ । जाव लदागुम्मन्तरिदो चिट्ठदु भवं ।

प्रद्युम्नः-- (तथा करोति)

(ततः प्रविशति कलहंसिकोपदिष्टवर्त्मा कञ्चुकी)

कञ्चुकी-- विजयतां कुमारी । अपि सह्या वेदना ।

कलहंसिका-- (ग) अत्थि दाणि को वि विसेसो ।

कञ्चुकी-- कुमारि! अद्य भवतीमस्वस्थशरीरां द्रष्टुमिच्छति देवी । तदागम्यताम् ।

प्रभावती-- (घ) हला! किं करोमि, जाव अम्बासआसं गच्छामो । (इत्युत्थाय साञ्जलिबन्धम्) भो माहवीलआमण्डव! तुमं सव्वदा मे एव्व सन्दावहरो होहि । (कलहंसिकाकञ्चुकिभ्यां सह दुःखेन निष्क्रान्ता)

प्रद्युम्नः-- (सविषादम्) 'श्रेयांसि बहुविघ्नानी'ति सत्यमिदं सूक्तं--

दयितासमागमसुखं कथमपि दैवेन मम निर्विशतः ।
प्रत्यूहहेतुरासीद् देव्याः प्रतिहारपालोऽयम् ॥ ३४ ॥

(चिन्तां नाटयन् सोत्कण्ठम्)

व्रीडानम्रं प्रमदविवशं विस्मयोत्फुल्लतारं
दृष्टिं नीलोत्पलदलमयीं निर्मिमाणं दिशासु ।
रागाविष्टं स्फुरति हृदि मे लग्नमम्भोरुहाक्ष्या
दृष्टं तस्याश्चिरपरिचितस्निग्धमाकेकराक्षम् ॥ ३५ ॥

यावदस्याः पुनः समागमाय भद्रनटसकाशमेव गच्छामि । (निष्क्रान्तः)

इति चतुर्थोऽङ्कः ।

(क) इत इत आर्य ।

(ख) एष इदानीमम्बाया कञ्चुकी वरदक्षः कलहंसिकयोपदिष्टमार्ग इत एवागच्छति । यावल्लतागुल्मान्तरितस्तिष्ठतु भवान् ।

(ग) अस्तीदानीं कोऽपि विशेषः

(घ) सखि! किं करोमि, यावदम्बासकाशं गच्छामः । भो माधवीलतामण्डप! त्वं सर्वदा मे एव सन्तापहरो भव ।

अथ पञ्चमोऽङ्कः ।

(तत प्रविशति भद्रनट)

भद्रनटः—(सविमर्शम्) प्रायेण कार्याधीन रम्यत्वमरम्यत्व च कालस्य । कुत –

दैत्याधिपस्य सुरलोकजयोद्यतस्य खेद तदा जनयति स्म पयोदकाल ।
तन्नन्दिनी रमयत पुनरेष एव सौख्यावह. समजनिष्ट यदूद्वहस्य ॥ १ ॥

तथा हि कुमार —

कदाचन स निर्विशन् प्रमुदित. कदम्बानिलान्
कदापि घनगर्जित निशमयन् परीरम्भदम् ।
कदाचन विलोकयन् गृहशिखण्डिना ताण्डव
क्षणार्धमिव कान्तया क्षपयति स्म वर्षा सुखम् ॥ २ ॥

(सपरितोषम्) समासप्रायमेवास्मदनुष्ठेयम् । तयोस्तावत्तैस्तैरुपायै सङ्घटितयो. परस्परानुरागपराधीनहृदययो प्रभावतीप्रद्युम्नयोर्निर्विघ्न यौवनफलानुभवो वर्तते । सङ्गमिते च प्रभावतीमुखेन कुमाराभ्या गदसाम्बाभ्या वज्रणाभसोदर्यस्य सुनाभस्य दुहितरौ चन्द्रवतीगुणवत्यौ । त्रिभुवनहृदयशल्यस्य वज्रणाभस्य वध एव साम्प्रतमवशिष्यते । (स्मृतिमभिनीय) एव हि सन्दिष्ट स्वामिना वासुदेवेन—'यदा किल वज्रणाभ. स्वर्गविजयाय समुद्युङ्क्ते, तदा कुमारेण हन्तव्य । मयापि तत्र सन्निधातव्यम् । अतस्तत्समुद्योगो मम निवेद्यतामि'ति । अतीतश्चाद्य दानवपतेरमरलोकयात्राप्रत्यूहो घनसमय , यदिदानीम् —

आश्यानपङ्कपथमम्बुलसत्तटाक-
माविर्मदद्विपमयत्नविलङ्घ्यसिन्धु ।
आदर्शयन् स्वमिह वैभवमाहवोत्कान्
सन्नाहयत्यवनिपान् शरदेष कालः ॥ ३ ॥

(साशङ्कम्) अद्य सुरलोकविजयोद्योगिन वज्रणाभ जिघांसुः सपरिकर कुमारः प्रकटसञ्चारो वर्तते । अयमेवं वर्तमानो दानवपतिना यदि कदा-

चिदुपलभ्येत तदा सुमहान् व्यतिकर सञ्जायेत । तदिम वृत्तान्त देवाय देवकीनन्दनाय विज्ञापयामि । (इति निष्क्रान्त)

शुद्धविष्कम्भः ।

(तत प्रविशत्याकाशयानेन कृष्णो नारदश्च)

कृष्णः—ततस्तत ।

नारदः—तत प्रकटसञ्चारिण कुमारमन्त.पुररक्षिणा मुखाद् रजन्यामुपश्रुत्य क्रोधान्धकारितमनसा वासभवनगनेन वज्रणाभेन तन्निग्रहाय समादिष्ट-सैन्यम् ।

कृष्णः—ततस्तत. ।

नारदः—ततश्च—

मुसलशूलपरश्वधमुद्गरप्रमुखशस्त्रभयङ्करपाणयः ।
निरगमन् भवदात्मजनिग्रहग्रहजुषो दनुजेश्वरकिङ्कराः ॥ ४ ॥

कृष्णः—(साशङ्कम्) ततस्तत. ।

नारदः- ततश्च—.

दनुजनिधनशङ्कार्दीनचित्ता स्वकान्ता
सरसमथ वचोभिः सान्त्वयन् प्रेमनिम्नाम् ।
कथमपि तदनुज्ञा प्राप्य खड्गैकमित्रो
रणविहरणकाङ्क्षी निर्गतो रौक्मिणेयः ॥ ५ ॥

कृष्णः—हन्त महदिदमातङ्कस्थानम् । ततस्तत ।

नारदः—ततश्च प्रवृत्ते सङ्ग्रामे—

चिच्छेद बाहून् केषांचित् केयूरवलयोज्ज्वलान् ।
सकुण्डलानि चान्येषां शिरासि यदुपुङ्गव ॥ ६ ॥

कृष्णः—तर्हि कलहकुतुकिनस्ते महान् सन्तोष. ।

नारदः—(सचमत्कारम्) मधुकैटभशासन! सन्तोष इति किमुच्यते । तदा किल—

अयमधिरणदेश कल्पिते बाणतल्पे
दलितकरटिमुक्तादत्तपुष्पोपहारे ।

मदपरवशमातैर्मर्दिताङ्ग विहङ्गै-
निशि दनुजबलौघ दीर्घनिद्रामनैषीत् ॥ ७ ॥

कृष्णः--कि निरवशेषित दानवकुल वत्सेन ।

नारदः--इदानीमेव निरवशेष करिष्यते । तदानीं पुनरमुना निषूदितो भयपलायितायास्त्रिष्वेको भागस्त्रिदशरिपुसेनाया ।

कृष्णः--तर्हि महामुने! वत्सस्य सकाशमविलम्बितमेव गच्छाव. ।

तत्पूर्व क्षयमवलोक्य सैनिकानां
सन्नह्येद्दनुजपतिः क्रुधा स योद्धुम् ।
उत्सिक्ता· स्वयमभिभूष्णव परेभ्यः
सञ्जात न खलु पराभव सहन्ते ॥ ८ ॥

नारदः--साधु समर्थितम् । (पुरोऽवलोक्य) तिमिरभररुद्धदृष्टिमार्गेऽपि निशासमरे तथा विहरत. कुमारस्य दिष्ट्या प्रभात समुपस्थितम् । अद्य हि --

प्रहृततिमिरजाल तेजसा पाटलाभ
प्रथमगिरिसमेत मण्डल पश्य भानो. ।
रणभुवि हतदैत्यानीकरक्तारुण ते
भुजगतामिव चक्र कृष्ण ! पुष्णाति हर्षम् ॥ ९ ॥

(इति परिक्रामत)

(नेपथ्ये)

दिक्पालद्विपदर्पभञ्जनकलानिष्णातदोष्णा क्षण
येनाधिष्ठितमामनन्ति हरितां कोण सुरश्रेणय· ।
विश्व मानुषशब्दशून्यमधुना कर्तु स उत्तिष्ठते
देवो वज्रपुरेश्वरस्त्रिजगतीसम्पत्प्रियम्भावुक ॥ १० ॥

नारदः--(नेपथ्याभिमुखमवलोक्य पुरो निर्दिशन्) यथाचिन्तितमेव समुपस्थितं, यदयमिदानीमहमहमिकया समुपस्थितैः*रालोकशब्दमुखरमुखैः सेनापतिभिरुद्घुष्यमाणनिजानुभाव· क्रोधानलरूक्षै कटाक्षविक्षेपैर्निर्दहन्निव निखिलमपि जीवलोकं करतलकलितविविधायुधमरीचिमञ्जरीभिराकालिकी-

* आलोकशब्दो जयशब्द .

मम्बरमणिसम्पदमापादयन्त्या समुल्लसत्पताकया पताकिन्या कबलितद-शाशो वज्रणाभ सुकल्पिताङ्गेन सरभस समरभुवमवतरति ।

कृष्णः—(सबहुमानम्) भगवन्! अयमसौ समुचितमेव लक्ष वत्सस्य ।

नारदः—अथकिम् । अमुना पुनरधिरूढरथेन कुमारस्य पदातेरायोधनमसम-ञ्जसमवधारयामि ।

कृष्णः—महामुने! कल्पित एव वत्सस्य भुजगराजसारथिर्मनोरथगामी रथः । (अग्रतो निर्दिशन्) पश्य । अयमिदानीं वत्स —

आबिभ्रदसे धनुराततज्यमाबद्धतूणीरयुगापराङ्ग ।
रथ समारुह्य लसत्पताक वीरो रसो मूर्त इवाविरास्ति ॥ ११ ॥

नारदः—(दृष्ट्वा सहर्षम्) इदानीमेव कुमारो दानवेन्द्रनिधनेन चक्षुषी मे सविशेषं चरितार्थयिष्यति ।

एतस्य शम्बररिपोरिह यादवेन्द्र-
कोदण्डकर्षणभवो युधि घोष एषः ।
अद्यैव दानवपतिर्वधमेष्यतीति
[2]शङ्के निवेदयितुमाश्रयति त्रिलोकीम् ॥ १२ ॥

कृष्णः—(समन्तादवलोक्य)

परस्परविघट्टनक्वणितकिङ्किणीजालकै
समीरवशचञ्चलध्वजपटाञ्चलै स्यन्दनैः ।
रणाद्भुतदिदृक्षया सपदि वत्सदैत्येन्द्रयो-
र्नभस्तलमितस्ततो निबिडयन्ति वैमानिकाः ॥ १३ ॥

नारदः—(निरूप्य) कथमुपक्रान्तमेव योद्धुं कुमारवज्रणाभाभ्याम् । अद्य हि—

कल्पापायभयाकुलां विदधतो ये भूर्भुवःस्वस्त्रयी
मुच्यन्ते प्रसभावकृष्टधनुषा पत्या सुरद्वेषिणाम् ।
मध्येवर्त्म *वमत्कृशानुकणिकाः क्षिप्र क्षुरप्रैः शितैः
शूरेणानकदुन्दुभेः शकलिता पौत्रेण ते पत्रिणः ॥ १४ ॥

१ 'मन्धतमसस' क-ख पाठ

२. 'ङ्के स वे' ग-पाठ.

* वमन्त्य आविर्भवन्त्यः कृशानुकणिका येभ्यस्ता.

कृष्णः — (अग्रतो दृष्ट्वा) हन्त दानवपतेरङ्गकार्कश्य, यत —

सरूढवज्रव्रणलाञ्छनेऽस्मिन्
वक्षस्तटे वज्रपुरेश्वरस्य ।
वत्सेन वैफल्यममी प्रयान्ति
क्षिप्ता. शरा मूर्ख इवोपदेशा ॥ १५ ॥

नारदः — (सहर्षम्) भो कमनिषूदन! पश्य सकललोकातिशायि भुजवीरायित भवदात्मजस्य —

कुण्ठीभूतसुरतुरगत्रिविभवे गोत्राचलाधित्यका
व्यूढे दानवराजवक्षसि जगल्लक्ष्मीविहाराङ्गणे ।
एतेन प्रहिता पराभवममी स्वोपज्ञमातन्वते
दृप्यच्छम्बरबाहुडम्बरभिदावैरियधारा शरा. ॥ १६ ॥

कृष्णः — (अग्रतो निर्दिश्य) भगवन्! क एष पुनराकर्णकृष्टकोदण्ड क्रोध इव मूर्तः स्यन्दननिर्घोषमुखरितदिगन्तराल सरभममाधावति ।

नारदः — (विभाव्य सगौरवाद्भुतम्)

ज्यायान् बाहुपराक्रमेण वयसा वीर कनीयानय
भ्राता दानवभर्तुराहितजगत्क्षोभ सुनाभाह्वय ।
दण्ड· प्रेतपतेर्निपत्य यदुरस्येरण्डकाण्डायते
दम्भोलिश्च मृणालनालति रणे जम्भासुरद्रोहिण. ॥ १७ ॥

कृष्णः — (ससम्भ्रमम्) न खलु द्वन्द्वयुद्धप्रवृत्तयो. साहाय्यदायिनाऽनेन भवितव्यम् । अय पुनर्वज्रणाभसमीपमुपसर्पति । तदहमपि वत्सस्य प्रत्यनन्तरीभवामि ।

नारदः — (सप्रमोदम्) अलमिह भवत· सरम्भेण ।

महान्तमिव पर्वतं प्रहितमास्थितो वज्रिणा
स्वचक्रमुखचीत्कृतै श्रवणनन्दनं स्यन्दनम् ।
मृगाधिप इव द्विप महितविक्रमप्रक्रम
प्रतीप्स्यति[2] निरङ्कुशं त्वदनुज सुनाभं गदः ॥ १८ ॥

---

१. 'त्वन्त' क ख-प्राठ

२. 'तीच्छति' ग. पाठ .

कृष्णः—(सश्लाघम्) भगवन्! अवसरोचितममुना कृत वत्सेन ।

नारदः—(सबहुमानम्)

किमेतदद्भुत कृष्ण! गदस्य धृतिशालिन ।
यदुवशभुवा राज्ञामीदृशी काल्योधिता ॥ १९ ॥

कृष्णः—(सावेगम्) भगवन्! वत्सयोर्वज्रणाभसुनाभाभ्या द्वन्द्वयुद्धे प्रवृत्ते हन्त साम्बमभिद्रवन्ति समरारभटीसमुद्भटास्त्रिदशरिपुसेनाभटा ।

नारदः—(निर्विण्य सोल्लासम्) अलमावेगेन । पश्य पश्य—

* अनन्यसामान्यदशप्रहारमैरावत वज्रभृतोपनीतम् ।
आरुह्य साम्ब समरोद्यतानि निहन्त्यसौ दानवसैनिकानि ॥ २० ॥

कृष्णः—अहो महीयानस्मासु महेन्द्रस्य पक्षपात ।

नारदः—ननु स्वात्मनीति वक्तव्यम् ।

(आकर्णनमभिनीय) रोषावेशकलिवश किमाह वज्रणाभ—'अरे अरे अनात्मज्ञ! मानुषडिम्भ! वज्रणाभ न जानासि ।

मत्तैरावणगण्डमण्डलमदासारोदयावग्रहै
रशापालपुराङ्गनानयनयोरास्राम्बुनाडिन्धमै. ।
अद्यैव क्रियते चिरात्प्रतिभटाभावेन तृष्णोल्बणै-
र्मद्बाणैस्तव वीरपाणमुरसि प्रस्यन्दिरक्तासवे' ॥ २१ ॥

इति ।

कृष्णः—अहो खल्वात्मश्लाघित्वमस्य दानवहतकस्य ।

नारदः—(श्रवणनाटितकेन) मन्दस्मितमधुरवदनाम्बुजेन कुमारेण पुनः किमुच्यते—'अयि भो दानवापशद! किमिह विकत्थनया ।

ससार्चि·कणिकोल्किरैर्मम शरै. पृष्ठे भुव· पातित
दंष्ट्राकोटिविशङ्कटास्यकुहरस्फारोच्चलच्छोणितम् ।
त्वामद्यैव विलोक्य विस्मितमतेरानन्दजैरश्रुभि-
श्चित्रा वृत्ररिपोर्दृशां दशशती तृप्तिं परामेष्यति' ॥ २२ ॥

---

* अनन्यसामान्या गजान्तरव्यावृत्ता दशसख्याका प्रहारा प्रहरणसाधनानि यस्य तम् । दशप्रहरणत्व चास्य गजान्तरापेक्षया दन्तद्वयाधिक्यात् । गजान्तराणामष्टप्रहरणत्वमुक्त मातङ्गलीलाया 'शुण्डावालधिद-तैश्च चतुर्भिश्च पदैरपि । प्रहरन्ति यतस्तस्मादष्टप्रहरणा द्विपाः' इति ।

इति । (सश्लाघम्) अद्य मे चिरकालतृषितयोश्चक्षुषोरिव श्रवणयोरपि पारणा कृता कुमारेण ।

कृष्णः–(परितः पश्यन्) महर्षे! नूनमिदानीं दिव्यास्त्रसम्प्रहारप्रसक्तेन दानवराजेन तामसमस्त्रं प्रयुक्तम् । यतः—

राहुग्रस्तामवस्थां जनयदधिपतेर्वासराणामकाण्डे
कुर्वद् वीराभिसारत्वरितसुरवधूस्वैरसञ्चारसौख्यम् ।
टङ्कच्छेद्यं मृडानीपतिगलगरलश्यामलं ध्वान्तजालं
रोदोरन्ध्रं निरुन्धत् प्रसरति जननाचक्षुरायुष्यहारि ॥ २३ ॥

नारदः–(समन्तादवलोक्य सहर्षम्) कुमारेण पुनः कृतप्रतिकृतकोविदेन प्रयुक्तः पावकदैवतो बाणः ।

इतः प्रहितचक्षुषा यदुकुलेश! भाव्यं त्वया
परा[illegible]र्हुतवह[illegible]डलै ।
अतीव महदद्भुतं वियति शारदा अप्यमी
चकासति तटिल्लतासहचरा इवाम्भोधराः ॥ २४ ॥

कृष्णः–(निरूप्य) हन्त कथमिह प्रत्यस्त्रीकृतो दुरात्मना दानवेन वारुणो मार्गणः । अद्य हि—

कल्पान्तप्रथमानचण्डपवनव्याघट्टनोन्मूलित-
प्रक्षिप्तोपरिघूर्णिताञ्जनगिरिप्रत्यर्थिभूतश्रियः ।
मन्थानाचलमथ्यमानजलधिध्वानोर्जितैर्गर्जितै-
र्विश्वं काश्चन साम्प्रतं बधिरयन्त्यम्भोमुचां पङ्क्तयः ॥ २५ ॥

नारदः–(सहर्षाद्भुतम्) कृष्ण! पश्यतु भवान् साम्प्रतं कुमारेण वायव्यमस्त्रमाहूतं, यतः—

तत्तादृग्गतिरयजातघोषसम्पत्-
संवर्तोदयमतिकारिभिः समीरैः ।
क्षिप्यन्ते वियति *वरण्डनिर्विशेषं
प्रोच्चण्डैर्झटिति पयोदमण्डलानि ॥ २६ ॥

---

* 'वरण्डस्तृणसञ्चयः' इति वैजयन्ती ।

कृष्णः—(सश्लाघम्) भगवन्! अवसरोचितममुना कृत वत्सेन ।

नारदः—(सबहुमानम्)

किमेतदद्भुत कृष्ण! गदस्य धृतिशालिन ।
यदुवशभुवा राज्ञामीदृशी कालयोधिता ॥ १९ ॥

कृष्णः—(सावेगम्) भगवन्! वत्सयोर्वज्रणाभसुनाभाभ्या द्वन्द्वयुद्धे प्रवृत्ते हन्त साम्बमभिद्रवन्ति सम्नरारभटीसमुद्भटास्त्रिदशरिपुसेनाभटा ।

नारदः—(निर्विण्य सोल्लासम्) अलमावेगेन । पश्य पश्य—

* अनन्यसामान्यदशप्रहारमैरावत वज्रभृतोपनीतम् ।
आरुह्य साम्ब समरोद्यतानि निहन्त्यसौ दानवसैनिकानि ॥ २० ॥

कृष्णः—अहो महीयानस्मासु महेन्द्रस्य पक्षपात ।

नारदः—ननु स्वात्मनीति वक्तव्यम् ।

(आकर्णनमभिनीय) रोषावेशकलिवश किमाह वज्रणाभ —'अरे अरे अनात्मज्ञ! मानुषडिम्भ! वज्रणाभ न जानासि ।

मत्तैरावणगण्डमण्डलमदासारोद्यावग्रहै
राशापालपुराङ्गनानयनयोरास्राम्बुनाडिन्धमः ।
अद्यैव क्रियते चिरात्प्रतिभटाभावेन तृष्णोल्बणै-
र्मद्बाणैस्तव वीरपाणमुरसि प्रस्यन्दिरक्तासवे' ॥ २१ ॥

इति ।

कृष्णः—अहो खल्वात्मश्लाघित्वमस्य दानवहतकस्य ।

नारदः—(श्रवणनाटितकेन) मन्दस्मितमधुरवदनाम्बुजेन कुमारेण पुनः किमुच्यते —'अयि भो दानवापशद! किमिह विकत्थनया ।

ससार्चिःकणिकोल्किरैर्मम शरैः पृष्ठे भुवः पातित
दंष्ट्राकोटिविशङ्कटास्यकुहरस्फारोच्चलच्छोणितम् ।
त्वामद्यैव विलोक्य विस्मितमतेरानन्दजैरश्रुभि-
श्चित्रा वृत्ररिपोर्दृशां दशशती तृप्तिं परामेष्यति' ॥ २२ ॥

---

* अनन्यसामान्या गजान्तरव्यावृत्ता दशसंख्याका प्रहारा प्रहरणसाधनानि यस्य तम् । दशप्रहरणत्व चास्य गजान्तरापेक्षया दन्तद्वयाधिक्यात् । गजान्तराणामष्टप्रहरणत्वमुक्त मातङ्गलीलाया 'शुण्डावालधिद तैश्च चतुर्भिश्च पदैरपि । प्रहरन्ति यतस्तस्मादष्टप्रहरणा द्विपाः' इति ।

नारदः -- अलमावेगेन । पश्य पश्य —

स्वयं समाश्वस्य कुमार एष
समाहितो धैर्यमहाम्बुराशिः ।
दर्पोद्धुर दैत्यपति जिघांसु
सौदर्शन ध्यायति सम्यगस्त्रम् ॥ ३१ ॥

कृष्णः -- (निरूप्य सोच्छ्वासम्) देवर्षे ! साधु दृष्ट भवता, यत —

सम्भ्रान्तैर्दाहभीत्या सपदि सुरगणैर्दूरमुन्मुक्तवर्त्मा
ज्वालाभिर्लेलिहानो मुहुरहिमरुचेर्वाजिना चामराणि ।
दृष्टः कल्पान्तशङ्काकलुषितमतिभिर्दिग्गजेन्द्रै
प्रादुर्भूतोऽन्तरिक्षे परमशनकृतप्रक्रमश्चक्रराज ॥ ३२ ॥

नारदः – (दृष्ट्वा सानन्दम्)

चक्रमूर्जितहुताशनोज्ज्वल
सम्प्रयुक्तमिव शम्बरारिणा ।
आपतत्यहह दानवाधिपे
दृष्टिभि सह दिवौकसामिदम् ॥ ३३ ॥

कृष्णः – (सहर्षाद्भुतम्) देवर्षे ! सिद्धमिदानीमस्मदभिलषित, यदेषः –

सभयममरवर्गैरीक्षितश्चक्रधारा-
दलितहृदयमर्मग्रन्थिनिष्ठ्यूतरक्त ।
अधिरणमधिशेते वीरशय्या त्रिलोकी-
दुरितविलसिताना वज्रणाभ सनाभि ॥ ३४ ॥

नारदः – (ससम्भ्रमम्) इतस्तावद् दृश्यता द्रष्टव्यम् —

दष्टादष्टाधरोष्ठ त्रिपुरहरकरोद्धूयमानत्रिशूल-
क्रूरभ्रूभङ्गजिह्मालिकमरिवदनाबद्धरूक्षाक्षिकोणम् ।
कृत्तोत्क्षिप्त गदेन ज्वलदनलशिखोद्गारिभि कङ्कपत्रैः
दृष्ट्वो. प्रीतिं वितन्वत् पतति दिविषदां द्राक् सुनाभस्य शीर्षम् ॥

कृष्णः – (विलोक्य सहर्षस्मितम्) ननु समुचितमेव ज्येष्ठपथानुवर्तनमनुजस्य ।

नारदः -- (अन्यतो दर्शयन्) पश्य सैनिका अपि स्वामिगत मार्गमनुगच्छन्ति ।

---

१. 'मुज्झित' ग-पाठ २ 'म्प्रमुक्त' ग-पाठ.

तथा हि—

अचलेन दैत्यपतिना प्रहितेयं वाहिनी महती ।
रणजलधिमध्यदीप्ते सक्षीणा भवति साम्बबडवाग्नौ ॥ ३६ ॥

कृष्णः—(सानन्दम्) महर्षे! सकलसुरासुरदुर्दमभुजशौर्यसम्पदः सानुप्लवस्य वज्रणाभस्य जेतारं गदसाम्बसहायं वत्समवलोकयन् कृतकृत्यमात्मानमवगच्छामि ।

नारदः—नन्वद्य सर्वेऽपि लोकाः कृतकृत्याः । (परितः पश्यन् सहर्षबहुमानम्)

समरगतकुमारोन्मुक्तघोरास्त्रधारा
दलितविबुधशत्रोर्दर्शनाद् वज्रपुर्याः ।
अहमिह शरजातैः कृष्ण! रामात्मनस्ते
हतदशमुखसेनामद्य लङ्कां स्मरामि ॥ ३७ ॥

कृष्णः—भगवन्नारद! सर्वममरसाक्षी खलु भवान् ।

नारदः—इदानीं महेन्द्रप्रमुखा दिवौकसः प्रहर्षपरवशमनसो विजयश्रिया स्वयंवृतं प्रद्युम्नमनुमोदन्ते । इह हि—

हतनिपतितशीर्षं शृङ्गहीनाद्रिकल्पं
भुवनहृदयशल्यं युद्धभूमौ शयानम् ।
दनुजपतिममीषां पश्यतां निर्जराणां
पतति करविमुक्ता साम्प्रतं पुष्पवृष्टिः ॥ ३८ ॥

कृष्णः—महर्षे! वयमपि समेत्य यावद् वज्रणाभविजयिनं वत्समभिनन्दामः ।

नारदः—तथा कुर्मः ।

(इत्युभौ विमानावतरणं नाटयतः)

नारदः—(अग्रतो निर्दिशन्) देव! देवकीनन्दन! अयमिदानीं—

गदसाम्बसहायस्त्वां प्रद्युम्न उपतिष्ठते ।
सेव्यमानोऽर्थधर्माभ्यामुत्साह इव मूर्तिमान् ॥ ३९ ॥

(ततः प्रविशति यथानिर्दिष्टः प्रद्युम्नः)

प्रद्युम्नः—तात! गद! वत्स! साम्ब! अद्य चिरात्तातपादान् द्रक्ष्याम इति सर्वमनोरथानामुपरि वर्तामहे ।

येषा *शेषामिवाज्ञामनितरसुलभा धारयन्त, शिरोभि-
निर्गत्य द्वारवत्या दनुजपुरमिमामेत्य तैस्तैरुपायै ।
भद्रेणासाद्य विद्यावितरणगुरुणा प्रापितास्तत्कुमारी-
र्हत्वाजौ वज्रणाभ सहबलमधुना हर्षयामस्त्रिलोकीम् ॥ ४० ॥

गदः—वत्सौ ! अयमसावार्यो देवर्षिणा नारदेनास्मानभिगच्छति ।

साम्बः—तद् वयमपि त्वरितमेव प्रत्युद्गच्छाम ।

(इति सर्वे उपसृत्य नाट्येन कृष्णमभिवादयन्ते)

कृष्ण—(सर्वानुत्थाप्य परिष्वज्य च सहर्षबहुमानम्) दिष्ट्या साम्प्रतमक्षतशरीरान् विजयिनो वत्सानवलोकयामि । वत्सा ! एष देवर्षिर्नारदोऽभिवाद्यताम् ।

(सर्वे तथा कुर्वन्ति)

नारदः—वज्रणाभमहार्णवबाडवानल ! प्रद्युम्न ! सुनाभकलभकण्ठीरव ! गद ! दनुजराजसैन्यविपिनदावदहन ! साम्ब ! यूयमायुष्मन्तो भूयास्त ।

(प्रविश्य पटाक्षेपेण)

भद्रनटः—(सप्रणामम्) देव ! दिष्ट्या वर्धसे ।

प्रद्युम्नगदसाम्बाना प्रासूयन्त सुतान् प्रिया ।
प्रभावतीचन्द्रवतीगुणवत्य कुलोद्वहान् ॥ ४१ ॥

(सर्वे हर्षं नाटयन्ति)

नारदः—सत्यमिदं सूक्त "सम्पद् सम्पदमनुबध्नाति" इति ।

कृष्णः—महर्षे ! लब्धप्रतिष्ठमिदानीं यादवकुलम् ।

नारदः—जगन्नाथ ! ननु वक्तव्यं त्रिभुवन लब्धप्रतिष्ठमिति ।

कृष्णः—

सम्प्राप्तयौवनास्ते शस्त्रविदः शास्त्रपारदृश्वानः ।
चिरजीविन. कुमारा भूयासुर्भुवनगोप्तारः ॥ ४२ ॥

नारदः—तथा भवतु ।

प्रद्युम्नगदसाम्बाः—महान् प्रसादः ।

कृष्णः—भगवन् ! अस्मिन् वज्रपुरे वज्रणाभविजयिन वत्सं प्रद्युम्नमभिषेक्तुमिच्छामि ।

---

* शेषामिव निर्माल्यदानमिव.

नारदः—सर्वलोकाभिमतमभिहित भवता । तत् किमिदानी विलम्ब्यते

प्रहर्षितस्त्व रिपुनिग्रहेण
कुरुष्व साम्राज्यजुष कुमारम् ।
प्रायेण लोके महता जनाना
फलावसाने भवति प्रहर्ष ॥ ४३ ॥

कृष्णः—अये ! भद्रनट ! सम्भ्रियतामभिषेकसम्भार ।

भद्रनटः—देव ! पूर्वमेव सम्भृतमास्ते । देवेन महेन्द्रेण प्रेषितमाभिषेकोपकरणम् । अलङ्कृता च वज्रपुरीमिमामद्यैव—

पट्टांशुकाभिवृतहर्म्यलसत्पताका-
मुत्तोरणामुपहृतागुरुधूपवासाम् ।
द्वार्वेदिमध्यगतमङ्गलदीपमाला-
रम्या विलोकयतु दानवराजधानीम् ॥ ४४ ॥

कृष्णः—(विलोक्य सहर्षम्) तर्हि त्वरितमत्र सकलमप्यभिषेकोपकरणजातमानीयताम् ।

भद्रनटः—यदाज्ञापयति देवः । (इति निष्क्रम्य प्रविश्य च) देव ! सर्वमिदमिहोपनीतम् ।

कृष्णः—(प्रद्युम्नमवलोक्य) वत्स ! स्वास्तीर्णमिद सिंहासनमास्थीयताम् ।

प्रद्युम्नः—(सविनयम्) यदाज्ञापयति तात । (इति बद्धाञ्जलिः प्राङ्मुख उपविशति)

(कृष्णो नाट्येनाभिषिञ्चति । नेपथ्ये पुष्पवृष्ट्यनन्तरम्)

दुर्वृत्तनिग्रहमहाव्रतबद्धदीक्ष-
स्त्रैलोक्यरक्षणकृतक्षणबाहुदण्डः ।
साम्राज्यचिह्नमधितिष्ठतु भद्रपीठ
नाथो यदुक्षितिभृता शरदः सहस्रम् ॥ ४५ ॥

नारदः—कृष्ण ! सम्प्रति भवता कृतसाम्राज्याभिषेकं महाराज प्रद्युम्नमभिनन्दन्ति देवाः ।

कृष्णः—देवर्षे ! नारद ! किमिदानीमत्र कर्तव्येष्ववशिष्यते ।

नारदः—(सहर्ष सश्लाघ च)

१ 'व्येऽव' क-पाठ

नीता हर्षमयी दशा त्रिजगती दैत्याधिपध्वंसिना
तत्पुत्रीव गुणोत्तरेण गमिता साम्राज्यलक्ष्मीर्वशम् ।
प्रायः कन्दलितश्च धर्मविटपी प्राप्ताभिषेकश्रिया
प्रद्युम्नेन तदद्य यादवपते! सर्वं हि न साधितम् ॥ ४६ ॥

कृष्णः—(प्रद्युम्नमवलोक्य) वत्स! किं ते भूयः प्रियमुपहरामि ।

प्रद्युम्नः—तात! किमतः परमपि प्रियमस्ति । अद्य हि भवत्प्रसादमात्रेण मयापि—

समिति निहतस्तैस्तैर्दैत्यैः सह बान्धवैः
*प्रहितविभवं राज्यं प्राप्तं तदीयमशेषतः ।
शमितहृदयाशङ्काः क्लृप्तास्तथा सकलाः प्रजाः
किमिह बहुना सर्वं लब्धं मनोरथतां गतम् ॥ ४७ ॥

(भरतवाक्यम्) तथापीदमस्तु ।

सन्तो रत्नशतैरिवाम्बुनिधयस्तन्वन्तु सूक्तैर्मुदं
क्षीयन्तां कलिविभ्रमा इव जगत्क्लेशावतीर्णाः खलाः ।
दातारो जलदा इवानुसमयं वर्षन्त्वभीष्टं वसु
क्षोणीशाः कुलपर्वता इव महीमश्रान्तमाबिभ्रतु ॥ ४८ ॥

(सर्वे निष्क्रान्ताः)

इति पञ्चमोऽङ्कः ।

प्रद्युम्नाभ्युदयं समाप्तम् ।

---

* प्रहितविभवं प्रपुष्टवैभवम् । 'प्रथितविभवम्' इति वा पाठः स्यात् ।

नीता हर्षमयी दशा त्रिजगती दैत्याधिपध्वंसिना
तत्पुत्रीव गुणोत्तरेण गमिता साम्राज्यलक्ष्मीर्वशम् ।
प्रायः कन्दलितश्च धर्मविटपी प्राप्ताभिषेकश्रिया
प्रद्युम्नेन तदद्य यादवपते! सर्वं हि नः साधितम् ॥ ४६ ॥

कृष्णः—(प्रद्युम्नमवलोक्य) वत्स! किं ते भूयः प्रियमुपहरामि ।

प्रद्युम्नः—तात! किमतः परमपि प्रियमस्ति । अद्य हि भवत्प्रसादमात्रेण मयापि—

समिति निहतस्तैस्तैर्दैत्यैः सह बान्धवैः
*प्रहितविभवं राज्यं प्राप्तं तदीयमशेषतः ।
शमितहृदयाशङ्काः क्लृप्तास्तथा सकलाः प्रजाः
किमिह बहुना सर्वं लब्धं मनोरथतां गतम् ॥ ४७ ॥

(भरतवाक्यम्) तथापीदमस्तु ।

सन्तो रत्नशतैरिवाम्बुनिधयस्तन्वन्तु सूक्तैर्मुदं
क्षीयन्तां कलिविभ्रमा इव जगत्क्लेशावतीर्णाः खलाः ।
दातारो जलदा इवानुसमयं वर्षन्त्वभीष्टं वसु
क्षोणीशाः कुलपर्वता इव महीमश्रान्तमाबिभ्रतु ॥ ४८ ॥

(सर्वे निष्क्रान्ताः)

इति पञ्चमोऽङ्कः ।

प्रद्युम्नाभ्युदयं समाप्तम् ।

---

* प्रहितविभवं प्रपुष्टवैभवम् । 'प्राथितविभवम्' इति वा पाठः स्यात् ।

तथा तथा १५
तावत् तिष्ठतु ४३
ति[illegible] ३७
तुभ्य दानव० २४
तेजस्विने ८
दष्ट्वादष्टाधरोष्ठम् ५४
दनुजनिधन० ४६
दयितासमागम० ४४
दाक्ष्य यद् ४
दिक्पालद्विप० ४७
दिग्दन्तावल० १५
दिवसकर० २६
दीर्घोष्णानि श्वसित० ३२
दुर्वृत्तनिग्रह० ५६
देव स जयति० २५
देव! दनुजाधिप! ,,
देवेषु देव. १७
देहि मे जगदं० ५
नवभिरेव २९
निरन्तरायम् २८
नीता हर्षमयीम् ५७
पट्टांशुकाभिवृत० ५६
पडिमा विअ १३
पद्मासनः ४
परम्परप्रेम० ४२
परस्परविघट्टन० ४८
परिचर्यैकपर. ४३
प्रकृत्या शीतलां ४०
प्रत्यूहे जगताम् ८
प्रद्युम्न एव ६
प्रद्युम्नगदसाम्बानाम् ५५
प्रहर्षितस्त्वम् ५६
प्रहृततिमिरजालम् ४७
प्रादुर्भवन्नेव ३२
फसेण व अच्चुल्ला २३
फणरत्नमरीचि० ५२
बन्दीकृत्योपनीता० ६
बाह्योद्याने सह ३६
भरतजलधि० २
मअणूसवम्मि ३४
मग्ग उज्झइ २३
मत्तैरावणगण्ड० ५०
महान्तमिव ४९
मान्येन चैत्ररथ० २६
मुसलशूल० ४६
मूकीभवन् ३२
म्लानच्छविः २८
य द्रष्टुमेव ९
यदा गृह्णासि २९
यदितो वियोगतसे २७
येषा शेपामिवाज्ञाम् ५५
रमणीयैर्गुणैरेव ४१
राहुग्रस्तामवस्थाम् ५१
लक्ष्मीः किं धुतपद्मा २६
लाजस्फोटम् ४०
वरदानेन ६
वात्यानिल्लैनेव २९
विकिरन् किरणैः ३९